

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 7 Issue 2, Special Issue on Byzantine, p. 99-132, March 2015

Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453) The Jews in The Byzantine Empire (CE. 330-1453)

Dr. Ulaş Töre SİVRİOĞLU
Balıkesir Üniversitesi - Balıkesir

Öz: Bu çalışma 330-1453 arasındaki dönemde Bizans İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudi topluluklarının sosyal, iktisadi ve dini değişimlerini inceleyerek, Roma İmparatorluğu'nun eşit yurttaşları olarak görülen Yahudilerin İmparatorluğun Hıristiyanlığa geçişi ile birlikte, sosyal, siyasi, iktisadi ve dini alanlarda birçok kısıtlama ile karşılaştıklarını tespit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Yahudiler, Musevilik

Abstract: This study examines the social, economic and religious evolution of Jews in the Byzantine Empire from 330 to 1453 CE., and presents that the formerly full citizens of the Roman Empire encountered discriminations in social, political, economic and religious areas as the empire embraced Christianity.

Keywords: Byzantine Empire, Jews, Judaism

Giriş

Bizans Yahudileri¹ üzerine araştırmalar, Avrupa ve İslâm dünyasındaki diğer Yahudi cemaatlerine nazaran görece geç bir dönemde başlamıştır. 1890'larda Kahire-Geniza'sında² keşfedilen belgeler, Bizans Yahudileri üzerine çalışmaların başlangıcını temsil etmektedir.³ Kahire Geniza'sı yazmaları arasında doğrudan Bizans Yahudilerini ilgilendiren belgelerin bir kısmı ilk kez Samuel Krauss, tarafından 1914'te *Studien zur byzantinisch-judischen Geschichte* başlığı altında yayımlanmıştır.⁴ 1895'te, Bizans idaresi altındaki Güney İtalya'daki Yahudi toplulukları hakkında bilgi veren Ahîma'atz Kroniği (*Megillat Ahîma'atz*)

¹ Bizans'ın kendisi gibi "Bizans Yahudileri" de modern bir terimdir. Bizanslılar, kendi sınırları içinde yaşayan Yahudileri "Roma genel kanununa bağlı veya Roma kanunu altında yaşayan Yahudiler" olarak tanımlamışlardır. İlk olarak Arcadius tarafından 398'de kullanıldığı anlaşılan bu tanımlama daha sonra Theodosius II kanunlarında da "Romalı olarak tanınmış bütün Yahudiler" (*Iudaei omnes, qui Romani esse noscuntur*) olarak karşımıza çıkmaktadır. Ammon Linder, "The Legal Status Jews in the Byzantine Empire", *Jews in Byzantium, Dialectics of Minority and Majority Cultures*, ed.R. Bonfil, O. Irshai, G. Stroumsa, R. Talgam, Brill, Leiden-Boston, 2012 s.159. Geç Bizans döneminde İmparatorluk tebaası Yahudiler için kullanılan *Romaniot* ise daha ileride üzerinde duracağımız üzere, sadece Yunanca konuşan Yahudileri betimleyen daha dar bir tanımdır. Romaniotların, Bizans İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilerin bir kısmını temsil etmeleri nedeniyle modern araştırmalarda, "Bizans Yahudileri", "Bizanslı Yahudiler" veya "Bizans İmparatorluğunda Yahudiler" gibi daha geniş anlamlar içeren başlıklar kullanılmaktadır.

² Geniza sözcüğü İbranice "saklı" saklanmış anlamın gelmektedir. Üzerinde kutsal metinlerin yer aldığı kağıtlar Yahudi inancına göre atılamaz veya, imha edilemez, gizli odalara, sinagoglara, mezarlara vb. saklanırdı. Rabi Benjamin Blech, *Geçmişten günümüze Yahudi Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2004, s.145. Çeşitli *genizalar* arasında Bizans Yahudileri için en önemlisi Kahire Geniza'sıdır. Kahire yakınlarındaki Ben Ezra Sinagogu'nda bulunan on binlerce yazmada VI. Asırdan XIX. Asıra kadar uzanan, edebi, dinî, hukuki vb metinlerden oluşan büyük bir koleksiyon elde edilmiştir. Nicholas de Lange, "Yahudi Dünyası", *İletişim Atlaslı Büyük Uygurluklar Ansiklopedisi, Cilt IV*, İletişim, İstanbul, 1987, s. 18-19.

³ Nicholas de Lange, "Research on Byzantine Jewry", *The State of the Question in Jewish Studies at the Central European University IV, 2003-2005*, eds. András Kovács & Michael L. Miller, Budapest, 2006, s. 41.

⁴ De Lange, "Research on Byzantine Jewry", s.41.

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

yayınlanmış, 1904'te ise XI. Asırda yaşamış Yahudi gezgini Toledolu Benjamin'in seyahat notlarının yayınlanması izlemiştir,⁵ her iki eser de Bizans Yahudilerine olan ilgiyi daha da arttırmıştır. Yayınlanan bu birincil el kaynaklara daha yenilerinin de eklenmesiyle Bizans Yahudileri hakkında ilk kapsamlı çalışma 1939'da basılan –ve bu günde bir klasik olarak değerini koruyan- Joshua Starr'ın *The Jews in the Byzantine Empire* (1939) başlıklı eseridir.⁶

II. Dünya Savaşı ertesinde Bizans Yahudileri üzerine yayılan yayınlarda gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Zvi Ankori, Bizans'ta anadili Arapça olan Karay Yahudileri üzerine eğilirken⁷ Andrew Sharf Bizans Yahudi cemaatinin genel bir panoramasını çizmiş,⁸ Steven Bowman ise adeta J.Starr'ın eserini kronolojik olarak devamı niteliğindeki *The Jews of Byzantium* (...) başlıklı eseri yayınlamıştır.⁹ Son yıllarda Bizans Yahudilerinin ekonomik faaliyetleri ve yerel toplulukların durumları, Yahudilerin hukuki konumları gibi daha spesifik alanlarda çalışmalar yapan Joshua Holo, Nicholas de Lange, David Jacoby, Ammon Linder gibi araştırmacılar dikkat çekmektedir. Yine Bizans Yahudilerinin yazınsal ve yapısal izleri üzerine giderek artan düzeyde bir arkeolojik faaliyet de yürütülmektedir.

A-Bizans Yahudileri'nin Kimliği

G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* adlı eserinde, Bizans medeniyetinin üç temel direğinin, Yunan kültürü, Roma devlet tarzı ve Hıristiyan inancı olduğunu söylemiştir.¹⁰ Ostrogorsky'nin izinden giderek Bizans Yahudilerinin de kültürel gelişmelerinin üç temel kaynağa dayandığını söyleyebiliriz. Bunlar; Yahudi geleneği (Musa Yasaları ve diğer kutsal metinler), Hellenistik Kültür ve Roma hukuku tarafından belirlenen kamusal kimliktir. Bizans Yahudileri kendi hanelerinde veya komünyon sınırları içinde Musa yasalarına; genel kamusal hayatta ise Roma hukukuna bağlı, genellikle Yunanca konuşan –kısmen de Yunanca ibadet eden –topluluklar olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bizans Yahudileri, Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlaşması ve “Bizans”a dönüşmesi neticesinde yasal haklarının çoğunu yitirmekle birlikte daima “Roma vatandaşları” olarak görülmüşler ve bazı kriz dönemleri haricinde kendilerine tanınan haklar çerçevesinde sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Dini/etnik azınlıklarla ilgili Bizans kanunları pagan Roma kanunları kadar toleranslı olmamakla birlikte; Yahudilere Ortaçağ Avrupa'sındaki herhangi bir Hıristiyan krallıktan çok daha fazla özgürlük alanı tanımış, bu sayede de Doğu Akdeniz kıyıları boyunca serpilmiş bulunan Yahudi cemaatleri Hellenistik asırlardan Osmanlıların yükselişine kadar kesintisiz bir şekilde varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır.

B- Roma İmparatorluğu'nda Yahudilerin Demografik Dağılımı ve Hıristiyanlığın Resmi Din olmasından Önceki Sosyo-ekonomik ve Kültürel Durumları

Bizans Yahudi kültürünün temelleri, Hellenistik dönemde atılmıştır. Yahudi kültürüne dışarıdan müdahale etmeyen Perslerin aksine¹¹ Hellenistik Krallıklar, Yahudi nüfusu Yunan kültürü içinde eritmeyi hedeflemişler, bu çaba özellikle Ptolemaioslar Mısır'ında, İskenderiye'de yaşayan Yahudiler arasında oldukça başarılı olmuş; Yahudiler Yunanca isimler

⁵ Andrew Sharf, *Byzantine Jewry, from Justinian to the Fourth Crusade*, Routledge London, 1971, s. 205.

⁶ Joshua Star, *The Jews in the Byzantine Empire 641-1204*, Burt Franklin, New York, 1970.

⁷ Zvi Ankori, *Karaites in Byzantium: The Formative Years, 970-1100*, Columbia University Press, New York, 1959.

⁸ A. Sharf'ın bu konu hakkında klasikleşmiş kitabı *Byzantine Jewry, from Justinian to the Fourth Crusade* (1971) haricinde, Bizans Yahudileri hakkındaki makaleleri ölümünden sonra *Jews and other Minorities in Byzantium* Jerusalem 1995 başlığı altında toplanmıştır.

⁹ Steven Bowman, *The Jews of Byzantium (1204-1453)*, University of Alabama Press, Alabama, 1985.

¹⁰ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çeviren: Fikret İşıltan, TTK, Ankara, 1996, s. 25.

¹¹ Persler döneminde Yahudilerin durumu için bkz: *The Cambridge History of Judaism Volume 1: Introduction: The Persian Period*, W. D Davies and Louis Filkestein (ed.), Cambridge University Press, Cambridge 1984.

JHS
100

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

alıp günlük dilde Yunanca kullanmaya başlamışlar, Tevrat'ın ilk beş kitabı *Septuagint*¹² adıyla Yunancaya çevrilmesiyle Yunancayı ibadet dili olarak da benimsemişlerdir.¹³ İskenderiye, Yunan felsefesiyle Yahudi geleneği arasında bir sentez kurmak isteyen Philon (öl. MS.50) gibi seçkin yazarlar yetiştirmiş, Yunanca, seküler Yahudi yazınının da baskın dili haline gelmiştir.

Mısır'da oldukça başarılı sonuçlar veren sentezci anlayışın Yahudi nüfusunun asıl toplandığı alan olan Yudah (Lat. *Iudaea*)¹⁴ bu ölçüde başarılı olduğu söylenemez.¹⁵ Yudah'ta hem Selevkos idaresine hem de Yunan dostu (*philhellen*)Yahudilere karşı sert bir muhalefet hareketi gelişmiş ve Haşmoni ailesinin liderliğinde M.Ö. 140 yılında bağımsız bir Yahudi krallığı kurulmuştur.¹⁶ Selevkos-Ptolemaios güçleri arasına sıkışmış olan Yahudi Krallığı varlığını sürdürebilmek için kendisini destekleyecek bir müttefik aramaya başlamasıyla Yahudiler Romalılarla temasa geçmişlerdir. İki devlet arasındaki resmi ilişkiler M.Ö. 139 yılında, Rahip/Prens Simon Maccabeus'un Roma'yı ziyareti ile başlamış, bu ziyaret sonucunda yeni kurulmuş olan Yahuda/Haşmoni Krallığı ile Roma Cumhuriyeti arasında dostluk antlaşması imzalanmıştır.¹⁷

Böylece M.Ö. II. Asır ortalarından itibaren Romalılar, Doğu Akdeniz'deki en önemli rakipleri olan Selevkosları zayıflatmak maksadı ile Yahudilerin dostu ve müttefikleri olarak sahnede yerlerini almışlardır. Roma-Yahudi ittifakı her iki tarafın da çıkarlarına hizmet etmiş, Selevkos Krallığı ortadan kaldırılırken, Roma dostu Yahudi kralları Yahudi nüfuz alanının giderek genişlemesini sağlamışlardır. Roma yasaları Yahudiliği meşru bir din (*religio licita*) olarak tanımış ve diasporanın serbestçe yayılmasının önünü açmıştır. Bu dönemde Yahudilerin, Suriye, Küçük Asya, Ege Adaları, Yunanistan ve İtalya'ya kalabalık gruplar halinde yerleştikleri ve daha sonradan Bizans Yahudileri olarak tanımlayacağımız toplulukların oluşumundaki ilk adımların bu dönemde atıldığı görülmektedir.¹⁸

Romalılarla Yahudilerin ilişkilerinin iyi olduğu erken imparatorluk döneminde çocuk doğumları ve din değiştirme yoluyla¹⁹ Yahudi nüfusu İmparatorluk içinde zirve noktaya

¹² *Septuagint*'in kelime anlamı “Yetmişler”dir. Rivayete göre Tevrat'ın Yunancaya çevirme görevi birbiri ile ilişkili içinde olmayan 70 tercümana verilmiş ve sonra her birinin metinleri karşılaştırılmıştır. Blech, *age*, s. 137. Tevrat'ın ilk kez İbranice haricinde bir dile çevrilmesi bu dönemde Yunan kültürünün Yahudiler üzerindeki etkisini göstermektedir.

¹³ Martin Hengel, “The Interpenetration Of Judaism And Hellenism In The Pre-Maccabean Period”, *The Cambridge History of Judaism Volume 2*, ed. W. D. Davies and Louis Filkestein, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 195-206.

¹⁴ Yudah/Iudaea, sınırları zaman içerisinde değişmekle birlikte genel olarak Kudüs'ün merkezinde bulunduğu, Galile-Tiberias gölleri çevresini kapsayan ana Yahudi topraklarıdır.

¹⁵ Otto Mørkholm, “Antiochus IV”, *Cambridge History of Judaism, Volume 2*, 2007, s. 278-290.

¹⁶ Jonathan A. Goldstein, “The Hasmonean Revolt and the Hasmonean Dynasty”, *Cambridge History of Judaism Volume 2*, 2007, s.290-352. Yunanlılaşma eğilimlerine karşı Mısır ve Yudaea'daki iki farklı tutum takınılmasının anlaşılabilir nedenler vardır. Mısır'daki Yahudiler özellikle İskenderiye kentinin kuruşu ile buraya yerleşmiş diasporayı temsil etmektedirler. Bu nedenle dönemin *lingua franca*sı olan Yunancayı daha kolay sahiplenmişlerdir. Yudaea ise Süleyman ve Davud Peygamberlerin Krallıklarının anısının hâlen güçlü olduğu eski ve çekirdek Yahudi bölgesidir. Doğal olarak burada bağımsızlıkçı ve geleneksel fikirler daha güçlü olmuş, Selevkoslar yabancı işgalciler olarak görülmüşlerdir. Nitekim Yudaea, Roma'ya karşı da isyan ettiğinde diaspora bu isyanlara katılmamıştır.

¹⁷ Mary Smallwood, “The Diaspora in the Roman Period Before CE 70”, *Cambridge History of Jews, Vol. 3*, Ed.W.D. Davies, L. Finkelstein, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s.172. Hem dinî hem de seküler yetkilerle donatılmış olan Simon Maccabeus Romalıları Musevi dinine davet etmiş; ancak Romalılar onun dinî davetiyle değil devlet arasında kurulacak ittifakla ilgilenmişlerdir. Öte yandan bu görüşmeyi Roma'daki Yahudi cemaati organize etmesi bu tarihte bile diasporanın yayılım alanının genişliğini göstermektedir. Smallwood, *agm*, s. 172.

¹⁸ Smallwood, *agm*, s. 172.

¹⁹ Yahudiliğin doğuştan kazanılan bir özellik olduğu yargısına rağmen İlk ve Ortaçağlarda Yahudilerin de yoğun bir misyonerlik faaliyeti yürüttüğü görülmektedir. Arap Kralı Zu Nuvas ve Hazar Hakanlarının Museviliğe kazanılması

JHS
101

**History
Studies**

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

ulaşmıştır. İmparator Claudius (M.S. 41-54) devrinde M.S. 48 yılında yapılan nüfus sayımında yalnız Yudea bölgesinde 2.5 milyon kadar Yahudi yaşadığı, İmparatorluğun diğer bölgelerindeki topluluklarla bu sayının 7 milyona dayandığı hesaplanmıştır ki; modern bilim insanları bu sayının o dönemdeki Roma İmparatorluğu nüfusunun %10'nuna tekabül ettiğini düşünmektedirler.²⁰ Strabon, Mısır'daki Yahudi nüfusunun 1 milyona ulaştığını, Roma'dan sonra dönemin en büyük kenti olan İskenderiye'de nüfusun neredeyse yarısının Yahudilerden oluştuğunu, *Cyrene* (Libya), Kıbrıs, Antakya kentlerinde de kalabalık Yahudi toplulukları yaşadığını belirtmiştir.²¹ Erken İmparatorluk devrindeki Yahudi yayılımının Batı Akdeniz havzasında da arttığı görülmektedir. Arkeolojik kanıtlar başta Roma olmak üzere İtalya'da²² bugün Fas ve Cezayir sınırları içinde kalan Mauretania'da²³ ve İspanya'da²⁴ Yahudilerin erken İmparatorluk asırları boyunca yayılımını gözler önüne sermektedir.

Romalılarla Yahudiler arasında başlangıçta her iki tarafın da çıkarına uygun olarak kurulan bu işbirliği Büyük Herodes (M.Ö. 37-4) olarak tanınan Roma dostu Yahudi kralının yerine geçen oğullarının Roma idaresi ile yerel halkın talepleri arasında denge kuramamaları nedeniyle aşamalı olarak bozulmuş²⁵ Yahudiler de Roma yanlısı ve karşıtı partilere bölünmüşlerdir.²⁶ İki tarafın ilişkilerinin bozulmasında ticari hayatta Yahudilerin en büyük rakibi olan Yunanlıların özel bir rol oynadığı görülmektedir. Yunanlı yazarlar Yahudileri gözlemlene fırsatını yakaladıkları Hellenistik dönemden itibaren anti-Yahudi propagandanın öncüleri olmuşlardır.²⁷ Yahudilerin çocuklarını sünnet (*brit-mila*) ettirmeleri,²⁸ başka dinden olan insanlarla evlenmeye yanaşmamaları²⁹ diğer inançların Tanrılarını kabul etmemeleri,³⁰

bu misyonerlik faaliyetinin en iyi bilinen örnekleridir. Yukarıda Görüldüğü Üzere Roma'ya Elçi Olarak Giden Simon Maccabeus da aynı zamanda misyoner olarak davranmıştır. Makabiler, Yahuda Krallığında Yaşayan Paganların Zorla Musevileştirilmesini Emretmişlerdir. Martin Hengel, "The Political And Social History Of Palestine From Alexander To Antiochus III (333-187 B.C.E.)", *The Cambridge History of Judaism, Volume 2*, 2007, s.70. Yahudiler ayrıca ev kölelerini mutlaka Musevi yapmaktaydılar ki bu durum Bizans döneminde yasaklanmıştır.

²⁰ Andrew Sharf, *Byzantine Jewry*, s.3. Daha sonraki asırlardaki düşük sayılı Yahudi cemaatleri düşünüldüğünde bu oranlar abartılı gibi görünmektedir. Ancak isyanlar ve vafiz kampanyaları nedeniyle Yahudi cemaatlerinin küçüldükleri düşünüldüğünde Roma'daki Yahudi nüfusu bilgileri gerçeği yansıtmaya olabilir.

²¹ Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul 2001 s. 164-165.

²² İtalya'da başta Roma olmak üzere tüm önemli kentlerde yoğun Yahudi nüfusu bulunmaktaydı. Roma'da MS I-V. Asırlar arasında kullanılmış 6 Yahudi katakombu keşfedilmiştir. L. I. Levine, "The Hellenistic-Roman Diaspora CE 70-CE 235: The Archaeological Evidence" *Cambridge History of Jews, Vol. 3*, Ed.W.D. Davies, L.Finkelstein, Cambridge University Press, Cambridge-New-York, 2008, s.1003. Roma ve çevresindeki Yahudi katakombaları için ayrıca bkz. Marenka Timmermans, *Roma Subterranea The Catacombs of Late Antique Rome*, Leiden University, Faculty of Archaeology, Leiden 2012. Ostia'da da önemli bir sinagog bulunmaktaydı. Levine, *agm*, s. 1001-1003.

²³ Shaye J. D. Cohen, "The Temple and the Synagogue", *Cambridge History of Jews, Vol. 3*, Ed: W.D. Davies, L. Finkelstein, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, 298-325.

²⁴ Scott Bradbury "The Jews of Spain, c. 235-638" *Cambridge History of Jews, Vol. 3*, s. 508.

²⁵ Yahudiler, Roma idaresinden memnun olanlar ve olmayanlar olarak kabaca ikiye ayrılmışlardır. Bu dönemde etkin olan Yahudi gruplarından Farisi, Sadduki ve Essenlerin genel olarak Roma idaresine sempati duydukları Zelaotların ise kesinlikle Romalılara karşı olduğu bilinmektedir. Johnson, *age*, s. 154.

²⁶ M.S. II. Asra ait bir Yahudi yazmasında, Haham Yahuda, Roma eserlerini, pazarlarını, köprülerini, hamamlarını överken, Haham Yose sessiz kalmış, Haham Simeon bar-Yohai ise Romalıların pazar yerlerini fahişlerini yerleştirmek ve vergi toplamak için köprüler yaptıklarını savunmuştur. Tartışma Roma makamlarına iletilince, Haham Yahuda ödüllendirilmiş, Haham Yose sürgün edilmiş, Haham Simeon bar-Yohai ise idam edilmiştir. Bernard Lewis, *Hıristiyanlığın Başlangıcından Günümüze Ortadoğu'nun İki Bin Yıllık Tarihi*, Çeviren: Selen Kölay, Arkadaş, Ankara 2005, s. 35.

²⁷ Pagan Yunan-Roma yazarlarının anti-semitist fikirleri için bkz. John G. Gager, *The Origins of Anti-Semitism Attitudes Toward Judaism in Pagan and Christian Antiquity*, Oxford University Press, New York 1985.

²⁸ Sünnet bir tür sakatlama olarak görülmüş, Apion gibi Yunanlı yazarlar tarafından tenkit edilmiştir. Gager, *age*, s. 46-56.

²⁹ Yahudi toplumunu Akdeniz dünyasındaki diğer halklardan ayıran en dikkat çekici unsurlardan biri kendi aralarında evlenmeye gösterdikleri özendi. Ezra Kitabı 9-10'da Yahudilerin farklı topluluklardan kişilerle

JHS
102

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

Roma imparatorlarına kurban sunmamaları,³¹ tasvir ve görsel sanatlara karşı tutumları,³² Yunanlılar tarafından tenkit edilmiş ve Yahudiler, “insanlığın geri kalanıyla uzlaşmak ve kaynaşmak istemeyen, insanlara karşı mesafeli (*misanthropik*) kişiler” olarak nitelendirilmişlerdir.³³ Anti-Yahudi propagandasının sonucu olarak birçok Pagan Yahudilerin mabetlerinde insan kurban ettiklerini bu nedenle de yabancıların tapınaklarına girmelerini istemediklerine inanmıştır.³⁴

Bir yandan Roma İmparatorluğu içinde gelişen evrensel kültüre katılmak istemeyen, Romalılara ödenen vergiyi kabullenemeyen tutucu Yahudi grupları ile Yahudilerin dışlanmasından yana olan Pagan propagandacıların zayıflattığı ilişkiler sonucunda M.S. 66 ve 135'te iki büyük Yahudi isyanı yaşanmış, bu isyanların bastırılması esnasında Yahudi halkı büyük kayıplar yaşamış,³⁵ Romalıların genel olarak Yahudilere olan güveni sarsılmış, Yahudi geleneklerine dönük ilk yasaklar başlamıştır.³⁶ İsyanların başarısız olması, Yahudiler arasında ‘Roma idaresinin Tanrı’nın isteği olduğu ve kurutuluş için Mesih’in (*Maşiah*) gelmesinin beklenmesine’ dair kaderci bir anlayışın yükselmesini sağlamıştır. M.S. 66’daki isyana başından beri karşı olan Yohanan ben Zakai, Romalıların izniyle Kudüs yakınlarındaki Yamnia’da (*Yavneh*) siyasi hedefleri olmayan yeni bir Musevî okulu kurarak, ‘kılıç yerine kalemi yücelten’ bir anlayış geliştirmiştir.³⁷ Politikayla ilgilenmeyen ve Yahudi krallığı kurmak gibi amaçları olmayan bu okulun liderleri Romalılar tarafından Yahudi halkının meşru

JHS

103

History
StudiesVolume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

evlenmemeleri salık verilmiştir. Bu emre riayet edildiği görülmektedir. Yahudiler içinde Hellenistik kültüre en yakın topluluğu temsil eden İskenderiye cemaatinde dahi Yahudi olmayanlarla yapılan yalnız bir evlilik tespit edilebilmiştir. Louis Finkelstein, “The Men of the Great Synagogue (*circa* 400—170 B.C.E.), Social History of Palestine From Alexander to Antiochus III (333-187 B.C.E.)”, *The Cambridge History of Judaism Volume 2*, 2007, s. 175, 194.

³⁰ Bağdaştırmacılığın yaygın olduğu bir dönemde Yahudilerin Tevrat’ın emrine (Çıkış XX/3-5) uyarak Yehova’dan başka bir Tanrı’ya ibadet etmemeleri özellikle polis tanrılarına adak adamaları büyük sorun oluşturmakta ve Yunanlılar tarafından Yahudiler kent tanrılarına saygısızlık etmekle suçlanmaktaydılar. W. M. Ramsay, *Tarsus, Aziz Pavlus’un Kenti*, Çeviren: Levent Zoroğlu, TTK, Ankara 2000, s. 94.

³¹ S.R.F. Price, *Ritüel ve İktidar, Küçük Asya’da Roma İmparatorluk Kültü*, Taylan Esin İmge Kitabevi, Ankara 2004, s.345.

³² İnsan figürlerinin yaygın olduğu, görsel sanatların ve insan vücudunun kutsandığı bir dönemde Yahudilerin Tevrat’ın emrine (Çıkış XX/4) uyarak tasvir yapmamaları Kudüs’e dikilmek istenen heykellere karşı çıkıp heykelleri yıkmaları tepki toplamaktaydı. Johnson, *age*, s.148.

³³ Johnson, *age*, s. 168.

³⁴ Johnson, *age*, s. 169. Yunanlılar bürokrasideki etkinliklerine güvenerek Romalı idarecileri de etkileri altına almaya ve anti-Yahudi düşünceleri benimsemeleri doğrultusunda onları ikna etmeye çalışmışlardır. Özellikle Erken İmparatorluk döneminde Küçük Asya’da gelişmeye başlayan İmparatorluk kültürünün Yahudilerin tepkisine neden olması, Yunanlıları, Roma idarecilerini Yahudilere karşı kıskırtma konusunda önemli bir fırsat sunmuştur. Johnson, *age*, s.170. Yudaea’da Roma garnizonlarındaki askerlerin çoğunluğunun Yunanca konuşan paganlar olması da Yunan-Yahudi gerginliğinde Romalıların tarafsız kalmasına engel olmuş, yerel çatışmalarda Roma askerleri Yunan toplulukları kayırcı şekilde hareket etmişlerdir. Johnson, *age*, s. 171.

³⁵ Tacitus’a göre MS 66-70 isyanı esnasında 1.197.000 Yahudi öldürülmüş veya esir olarak satılmıştır. Johnson, *age*, s.185. Yahudi ayaklanmaları neticesinde 3 milyon kişi öldüğünü yazan Eusebios’un iddiası abartılı olmakla birlikte büyük bir kıyım yaşandığını hissettirmektedir. Eusebeios, *Kilise Tarihi*, Çeviren: Furkan Akderin, Çivi Yazıları Yayınları, İstanbul 2011, III/68. Dio Cassius da Hadrianus devrindeki isyanda Yahudilerin 580.000 kayıp verdiklerini yazmaktadır. Gager, *age*, s. 89. Bu sayılara şüphe ile bakılsa bile Yahudilerin büyük kayıplar verdikleri kesindir.

³⁶ Hadrianus, Yahudilerin Kudüs’e girmelerini ve çocuklarını sünnet ettirmelerini yasaklatıp, Kudüs kentini *Aelia Capitolina* adında bir pagan şehrine dönüştürüp eyaletin adını da *Iudaea* yerine *Palestin* olarak değiştirmiştir. Gager, *age*, s. 89.

³⁷ Johnson, *age*, s.187, Yusuf Besasel, *Yahudi Tarihi*, Üniversal Yayıncılık, İstanbul 2000, s.62-64.

liderleri (*nasi*) olarak tanınmışlardır.³⁸ Severus Hanedanının (193-235) başa geçmesiyle de Romalılar ile Yahudiler arasındaki ilişkiler yeniden normalleşmeye başlamıştır.³⁹

C-İmprium Romanum'un Hıristiyanlaşmasının Yahudiler Üzerindeki Etkileri

İki büyük Yahudi ayaklanmasına rağmen pagan imparatorlar döneminde, Yahudilerin mevcut haklarının önemli bir kısmını korudukları, Hadrianus'un sünnet yasağı gibi kısa süreli uygulamalar haricinde, Yahudilere sistemli ve sürekli bir baskı yapıldığı söylenemez.⁴⁰ Roma'yı rahatsız eden asıl olgunun Yahudiliğin kendisi değil 'bağımsız Yudaea' fikri olduğu⁴¹ ve Yudaeda'daki isyana katılmayan diasporanın herhangi bir baskı görmediği bilinmektedir.⁴² Bu bakımda Yudaea isyanının Romalıların gözünde Britanya'daki veya Galya'daki Kelt isyanlarından farklı bir muhteviyat taşıdığı söylenemez. Nitekim Yahudilerin bağımsızlık hareketinin azalmasıyla Romalıların Yahudi politikaları da normale dönmüş, Pagan İmparatorlar hüküm sürdüğü sürece Yahudilere dönük herhangi bir dini kısıtlama olmamış, hukuken Yahudiler imparatorluğun eşit yurttaşları olarak görülmüşlerdir.⁴³

Buna karşın Hıristiyanlığın yükselişe geçmesiyle Yahudiler, toplumsal ve hukuki alanda giderek baskı altına alınmaya başlanmışlardır. Tarihçiler *İmprium Romanum*'un hangi dönemden itibaren 'Bizans' olarak adlandırılabilirliği konusunda farklı görüşlere sahiptirler.⁴⁴ Buna karşın M.S. IV. asırda yaşamış Yahudiler için, Büyük Konstantinos'tan (324-337) itibaren tanıdıkları Roma'nın artık farklı bir devlet olmaya başladığı söylenebilir. Konstantinos'un Hıristiyanları koruması ve önemli görevlere getirmeye başlaması Yahudiler için tehlikeli bir gidişatın başlangıcı olmuştur.⁴⁵ Zira bu dönemin Hıristiyan Azizleri ve Kilise babaları Yahudileri "İsa'nın katilleri" olarak kabul etmekte⁴⁶ ve Hıristiyan kitleleri Yahudilere karşı kışkırtmaktaydılar. Henüz Hıristiyanlığın resmi din olmasından önce 300 veya 309 yılında İspanya'da toplanan Elvira Konsili, Yahudilerle evlenilmesini (*canon* 16), Yahudilerle birlikte yemek yenilmesini (*canon* 50), birlikte dua edilmesini (*canon* 49) Yahudi kadınlarla cinsel ilişki kurulmasını (*canon* 78) Hıristiyanlara yasaklayan kararlar almıştır.⁴⁷ Konstantinos'un da Kilisenin etkisi altında kalarak Yahudilere karşı bazı kanunlar çıkardığı görülmektedir.⁴⁸ Nitekim uzun yıllardan sonra ilk kez 351 senesinde bir Yahudi ayaklanması

³⁸ *age*, s. 62-63.

³⁹ *age*, s. 64.

⁴⁰ Görünüşteki tek ayrımcılık Vespasianus (MS 69-79) devrinde salt Yahudiler için konulduğu tahmin edilen (*didrachmon*) vergisidir. Bu vergi de Yudaea'daki büyük isyan sonrasında getirilmiştir. Linder, *agm*, s. 164.

⁴¹ Yudaea isyanını bastırılması adına kesilen sikkelerde bir dine dönük değil bağımsız bir krallığa dönük zafer vurgusu açıkça görülmektedir.

⁴² Hatta isyanın merkezinde dahi Sephoris gibi Romalıların tarafını tutan kentler olmuştur. Johnson, *age*, s. 173.

⁴³ Modern araştırmacılar Caracalla'nın imparatorluk sınırları içinde yaşayan tüm halkların Roma vatandaşlığını tanıyan kararnamesiyle Yahudileri de içerdiğini düşünmektedirler. Sharf, *Byzantine Jewry*, *age*, s. 20.

⁴⁴ Bilindiği üzere Doğu Roma İmparatorluğunun 'Bizans'a' dönüşmesinin başlangıcını, Büyük Konstantinos'un Konstantinopolis'i kurması (330) Hıristiyanlığın resmi din olması, İmparatorluğun ikiye ayrılması (395) veya Herakleios I (610-641) devrinde Latince yerine Yunancanın resmi dil olarak yükselişi gibi farklı olaylarla başlatıldığı vakidir.

⁴⁵ Konstantinos'un yakın çevresinde bulunan ve İmparatorun hayat öyküsünü (*vita constantini*) kaleme alan Hıristiyan tarihçi Eusebios'un yapıtları incelendiğinde dönemin Hıristiyanlarının, Yahudilere dönük olumsuz yargıları gözlenebilmektedir. Eusebios'un eseri Yahudileri, İsa'ya karşı işledikleri suçlardan dolayı cezalandırılan ve başlarına gelen her türlü felaketi hak eden bir halk olarak görmüştür. Kudüs kuşatması esnasında annelerin açlıktan çocuklarını yemeye başlaması Eusebios'a göre İsa'ya karşı işlenen suçun karşılıklarından biridir. Bkz. Eusebios, *age*, III/5-6, III/68. Eusebios ve ardılları, Yahudileri hem İsa'nın hem de Roma'nın düşmanları olarak lanse etmeye eğilim göstermişler ve Roma/Bizans bürokrasisini de kendi fikirlerine çekmeyi başarmışlardır.

⁴⁶ Linder, *agm*, s. 198, Bu suçlamanın kaynağın Pavlus'un Selanıklilere Birinci Mektubu'nun ikinci bölümünün 15 ve 16. baplarında yer aldığı görülmektedir: "Rab İsa'yı ve peygamberi öldürenler Yahudilerdir."

⁴⁷ Bradbury, *agm*, s. 509.

⁴⁸ Linder, *agm*, s. 169.

JHS
104

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

yaşanmasını⁴⁹ modern araştırmacılar, devletin anti-Yahudi nitelikler kazanmasına gösterilen bir tepki olarak yorumlamışlardır.⁵⁰

Yahudilere dönük saldırılar öncelikle Kilisenin harekete geçirdiği halk kitleleri eliyle başlamıştır. “Yahudilerin Hıristiyan çocukları sinagoglarda katledip kanlarını içtikleri” veya “onları çarınla gererek parçaladıkları”⁵¹ iddialarıyla kışkırtılan kitlelere Akdeniz dünyasının hemen her köşesinde Yahudi mahallelerine ve –Roma kanunlarının koruması altında olmasına rağmen- sinagoglara saldırmıştır. Örneğin, 415 yılında İskenderiye Patriği Aziz Kyrilos halkı kentteki Yahudi topluluğuna karşı kışkırtmış, Yahudiler kitlesel olarak öldürülmüş, sinagogları yakılmış ve sağ kalanlar kentten sürülmüşlerdir.⁵²

Sinagogları koruyan yasalara rağmen Hıristiyan kitlelerin sinagoglara dönük saldırılarına da devletin gerekli şekilde cevap vermediği görülmektedir. Örneğin Aziz Ambrosius’un (öl.394) tahrik ettiği Hıristiyan fanatikler *Callinicum* (Rakka) Sinagogunu yaktıklarında (388) İmparator Theodosius I (378-395) -Roma Devlet geleneğine sadık kalarak-suçluları cezalandırmak istediye de ruhbanlar tarafından engellenmiştir. Ambrosius, İmparatora yazdığı mektubunda: “Julianus⁵³ kiliseye yardım etmedi zira o bir haindi. Sen ise Hıristiyan olduğun halde nasıl olup da yıkılan sinagoglara yardım edersin?” demiştir. İmparatorların bu türden uyarılar karşısında genellikle geri adım attıkları görülmektedir.⁵⁴

Sinagog saldırılarını yeni bir olgu olan “vaftiz kampanyaları” izlemiştir. Roma kanunlarında böyle bir madde olmamasına karşın Yahudilerin vaftiz edilmesini kendisine görev addeden Kilise teşkilatı tarafından vaftiz etme kampanyasını hararetli biçimde yürütülmüştür. Bu kampanyalar bazen Yahudilerin gönlünü kazanarak ama çoğu kez tehdit ve korkutma neticesinde önemli ölçüde başarılı olmuşlardır. Örneğin, Balear Adaları Piskoposu olan Minorcalı Severus’un 418’de yazdığı *Yahudilerin İhtidaları Üzerine* başlıklı mektuplarında Minorca adasının doğusunda Magoan’da yaşayan Yahudilerin sinagoglarının ve Tora (Tevrat) tomarlarının yakılarak, mallarının yağmalandığı, 540 Yahudi’nin de “mucizevi bir şekilde vaftiz edilerek Hıristiyanlığa kazanıldığı” müjdelenmektedir.⁵⁵ Bazı Yahudiler ise ticari ve siyasi konumlarını yitirmemek için görünüşte de olsa Hıristiyan olmayı tercih etmişlerdir. Prokopius, Filistinli Arsenius adlı zengin bir senatorun aslen *Samirî*⁵⁶(Yun.

JHS
105

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine

June
2015

⁴⁹ Theopahnes, *The Chronicle of Theopahnes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, Clarendon Press, Oxford 1997, AM 5843/350-351, s. 67.

⁵⁰ De Lange, *age*, s. 27.

⁵¹ Pagan dönemlerine kadar uzanan bu suçlamanın da Hıristiyanlar tarafından sahiplenildiği görülmektedir. Tarihçi Tehophanes, 415 yılı (AM 5908) olaylarını aktarırken Antakya-Khalkis sınırında, Hıristiyan bir gencin Yahudiler tarafından çarınla gerilip işkenceyle öldürüldüğünü yazmaktadır. Bkz. Theopahnes, *age*, s. 219.

⁵² Sharf, *age*, s. 27.

⁵³ Hıristiyanlığı zayıflatmak isteyen Julianus (361-363) Yahudilere tapınaklarını yeniden inşa etme sözü vermiş (Theophanes, *age*, AM 5855/363, s.82) Yahudi *Nasi*'sini yüksek bir rütbe olan *Praetor Praefect*'liğe getirmiştir. De Lange, *age*, s. 27. Ancak İmparatorun İran seferindeki erken ölümüyle Yahudilerin umudu boşa çıkmıştır.

⁵⁴ Öte yandan Yahudilere dönük saldırıların salt dini taassuptan kaynaklandığı iddia edilemez. Yahudilerin sahip oldukları zenginlik de yoksul kitlelerin onların aleyhine kışkırtılmasını kolaylaştırmıştır. Örneğin Antakyalı Yahudilerin, İmparator Valens (364-378) zamanında kendilerine bahşedilen geniş ölçekli tarım arazilerini işletmeleri nedeniyle yoksul kesimlerin hedef tahtasına oturtulmuşlardır. Antakya Yahudileri genellikle varlıklı insanlar oldukları için dönemin siyasal grupları içinde Mavilerden yana hareket etmişler, bu nedenle genel olarak Yoksul kesimleri temsil eden Yeşillerin 484’te başlattığı isyan sonucunda Yahudilerin sinagogları ve mezarlıkları ateşe verilmiştir. Yine Mavilere karşı olan İmparator Anastasios’un (491–518) Yeşilleri teşvik etmesinden cesaret alan kitleler 507’de Daphne Sinagogu yakmışlardır. Sharf, *age*, s. 28.

⁵⁵ Bradbury, *age*, s. 511.

⁵⁶ Samirîler (Yun. Samarites yarı-mitsel geleneklere göre, MÖ XIII. Asırda Asur Kralı Salmanasar V tarafından sürgün edilen İsrail kabilelerini soyundan geldiklerine inanılan bir Yahudi topluluğudur. Diğer Yahudilerden inanç yönünden ayrılmakta, Tevrat’ın ilk beş kitabı haricinde özellikle sürgün döneminde Bâbil’de yazıya geçirilmiş kutsal metinleri kabul etmemektedirler. Bizans döneminde kitlesel katliamlara uğramışlardır. Günümüzde sayıları

Samarites, İbr. *Şomerim*) olduğunu ama konumunu yitirmemek için kendini Hıristiyan olarak tanıttığını belirtmektedir.⁵⁷

Arkeolojik deliller de tarihsel anlatımları desteklemekte ve V-VI. Asırlarda Akdeniz havzasındaki Yahudi izlerinin hızlı bir şekilde sona erdiği, kalabalık Yahudi topluluklarının tarihe karıştığını –veya artık maddi iz bırakamaz hâle geldiklerini- kanıtlamaktadırlar. Akdeniz havzasında erken İmparatorluk devrinde yaygın olarak karşımıza çıkan -genellikle Latince-Yunanca olarak kaleme alınmış- Yahudilere ait kitabeler ve diğer arkeolojik izler VI. Asırdan itibaren aniden kesilmektedir. İspanya’da Yunanca, Latince ve İbranice olarak yazıya geçirilmiş Yahudi kitabelerine, VI. Asırdan sonra rastlanılmamaktadır.⁵⁸ Yunanistan ve çevresinde yapılan kazılarda *Stobi* (Makedonya), *Onchesmos* (Epiros) ve Korinth’te sinagogların IV-V. asırlarda kiliseye dönüştürüldüğü, Delos, Khios adalarındaki sinagogların da aynı dönemde tahrip edildiği tespit edilmiştir.⁵⁹ Benzer şekilde İtalya’da MS II. Asırdan itibaren kullanılan Yahudi katakombalarının kullanımı da V. asırdan itibaren aniden sona erdiği ve Ostia’daki sinagogunda V.Asırdan sonra kullanılmadığı görülmektedir.⁶⁰ Yahudilerin çekirdek bölgesi olan *Yudaea/Palestin* de bile Filistin bölgesinde erken İmparatorluk devrindeki 160 kadar Yahudi yerleşiminden geriye V-VI. asırlarda 50 kadarının kaldığı tespit edilmiştir.⁶¹

Bu hızlı geri çekilişin nedenleri arasında Yahudi isyanlarının getirdiği yıkım kadar vaftiz kampanyalarının büyük etkisi olduğu düşünülmektedir. Yukarıda verilen Minorca örneğinde olduğu gibi sadece küçük bir adada 540 kişinin –gönüllü veya zorla- vaftiz edildiği düşünülürse İmparatorluk genelinde daha kalabalık kitlelerin vaftiz edilerek Hıristiyan olduğu var sayılabilir. Vaftiz kampanyalarının başarısı Yahudileri din değiştirenlere karşı aldıkları sert önlemlerden ve Roma/Bizans kanunlarının mühtedileri koruma çabasından da anlaşılmaktadır. Örneğin MS IV. Asırda Tarsus’da yaşamış olan Iosephos adlı eğitilmiş bir Yahudi, evinde gizlice İncil okurken yakalanınca, sinagogta kamçılanmış ve Knidos Irmağı’na atılmıştır. Mucize eseri boğulmaktan kurtulan Iosephus sonradan vaftiz olmuştur.⁶² Yahudilerin din değiştirerek Hıristiyan olan eski dindaşlarına dönük bu türden saldırılarının önüne geçilmesi amacıyla İmparatorluk makamları kanunlar düzenlenmiş ve mühtediler devlet koruması altına alınmıştır. 329’da çıkarılan bir kanunla Hıristiyanlığa geçen Yahudilere dönük saldırılarda bulunanların kazığa oturtulması buyrulmuştur.⁶³ Yahudilerin vaftiz edilmesi kampanyalarına engel olmayan Roma/Bizans devleti Yahudilerin misyonerlik faaliyetlerini ise kısıtlamaya başlamıştır. Hıristiyan olarak yetiştirilen II. Konstantinos (337-361) devrinde çıkarılan bir yasa Hıristiyanlıktan Yahudiliğe geçenlerin mallarına el konulacağını

JHS
106

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

birkaç yüz dolayındadır. Bizans ve Samiri ilişkileri için bkz. Alan D. Crown, “The Samaritan in the Byzantine Orbit”. *Bulletin of the John Kylands Library*, 69, 1986. Her ne kadar Yahudiler ve Samiriler birbirlerini karşılıklı olarak dışlamışsa da, Samirilere ait arkeolojik izleri, sinagogları veya mezarları Yahudilerinkinden ayırmak oldukça zordur. Nicholas De Lange, “Jews in the Age of Justinian”, *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* edited by Michael Maas, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s.416.

⁵⁷ Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Çeviren:Orhan Duru, Ada Yayınları, İstanbul 1990, s. 121.

⁵⁸ Bradbury, *agm*, s. 509.

⁵⁹ Alexander Panayotov, “The Jews and Jewish Communities in the Balkans and the Aegean until Twelfth Century”, *The Jewish-Greek Tradition in Antiquity and the Byzantine Empire*, ed. James K. Aitken, James Carleton, Cambridge University Press, New York 2014, s. 55-74.

⁶⁰ Levine, *agm*, s. 1001-1003.

⁶¹ David Goodblatt, “The Political and Social History of the Jewish Community in the Land of Israel, C. 235–638”, *The Cambridge History of Judaism Vol.4*, 2008, s. 407.

⁶² Ramsay, *age*, s.86-87. Yukarıdaki örnek göz önüne alınırsa bu kanunlar doğal olarak Sinagog’un Yahudi toplumu içerisindeki hukuki ayrıcalıklarına karşı devletin bir meydan okumasını da temsil etmektedir.

⁶³ Linder, *agm*, s. 162.

bildirmektedir.⁶⁴ Böylece Yahudilerin Roma toprakları içersinde misyonerlik faaliyeti yürütmesi imkânsız hâle gelmiştir.

Theodosius I devrinde Hıristiyanların paganlarla ve Yahudilerle evlenmesini yasaklanmış⁶⁵ bu şekilde evlilik yoluyla Yahudiliğe dönüş de engellenmiştir.⁶⁶ Bu kanun ayrıca Elvira Konsili'nin bir temenni olarak Hıristiyan kitleden beklediği kuralların⁶⁷ artık devlet tarafından da benimsenmediğini, bir başka deyişle Kilise ve Devlet yasalarının iç içe geçtiğini göstermektedir.

Roma İmparatorluğunun Hıristiyanlaşmasıyla birlikte Romalıların Yahudi geleneklerine sahip çıkmaya başlamış, Yahudi tarihi ve kültürü artık her Romalının günlük hayatının bir parçası hâline gelmiştir. Eusebios, Büyük Konstantinos'u 'yeni Musa' olarak selamlamakta ve onun Milvian Köprüsü Zaferini Musa Peygamberin Firavun ordusunu Kızıldeniz'e gömmesine benzetmektedir.⁶⁸ Bizans İmparatorları artık kendilerini Pagan atalarından ziyâde Süleyman ve Davud Peygamber'lerin izinde görmeye başlamışlardır.⁶⁹ Ancak tarihin bir ironisi olarak, Romalıların Yahudi kültürü ve değerlerini sahiplenmeye başlaması Yahudilerin aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Hıristiyan Romalılar gerçek İsraililerin -yani 'Tanrı'nın seçilmiş milletinin'- Yahudiler değil kendileri olduğunu iddia etmiş,⁷⁰ Paganlara ve Yahudilere saldıran Hıristiyan fanatikleri sopalara 'İsrail' adını vermişlerdir.⁷¹ Seçilmiş toplum artık Hıristiyanlar olduğundan Yahudilere de Tanrı'nın lanetlediği insanlar gözüyle bakılmıştır. Yahudilerin kutsal olarak gördükleri *Yudaea/Palestin* eyaleti de artık 'yeni İsraililer olan Hıristiyanlara' vaat edilmiş topraklar olarak kabul edilip Kiliselerle donatılmıştır. Her ne kadar yerel Yahudi toplulukları *Tiberias, Nazareth, Sephoris, Karpenaum* gibi güçlü oldukları yerlerde Kilise inşasına uzun zaman engel olmuşlarsa da⁷² sonuçta *Palestin*, birbiri ardına inşa edilen yaptırılan Kiliseler ve Hıristiyan yerleşimcilerle Yahudilerin artık azınlık durumuna geldikleri tamamen farklı bir manzaraya kavuşmuştur. Öyle ki İranlılar işgale geldiğinde (612) Filistin nüfusunun ancak %10-15 arasının Yahudi olduğu tahmin edilmektedir.⁷³

Yahudilerin kanuni engellemelerle idarî ve malî hayatın dışına itilmeye başlanması ise Hıristiyanlığın tek resmi ve meşru din olarak kabul edildiği Theodosius I (378-395) devrinden itibaren hızlanmıştı. Theodosius I, 390 yılında çıkardığı bir kanunla. Mısır'daki Yahudilerin ve Samirîlerin deniz taşımacılığı yapmasını yasaklamıştır.⁷⁴ Roma İmparatorlarının müdahale ettikleri bir diğer konu da, o döneme kadar köle ticaretinde etkin oldukları anlaşılan Yahudilerin, Hıristiyan köle alıp satmalarının yasaklanmasıdır. Bu yasaklar Konstantinos I

⁶⁴ *Agm*, s. 169.

⁶⁵ *Agm*, s. 170.

⁶⁶ Yahudilerin bu kanundan etkilendiklerini söylemek zordur. Zira daha önce de belirtildiği üzere Yahudi yasaları da farklı dinlerden insanlarla yapılan evlilikleri hoş karşılamamaktaydı. Yaratılış XXVII 46'da Hititli kadınlarla yapılan evlilikler şikâyet konusu olmuştur.

⁶⁷ Devlet tarafından onaylanmadıkça Bizans'ta Kilise kararları yalnızca inananlar topluluğunu bağlayan manevi müeyyidelerle sınırlıydı. Örneğin Kilise yasalarına (*Nomokanon*) uymayanların cezası Hıristiyan topluluğundan dışlanmaktı (aforoz). Bunun dışında Kilise, idam, müsadere, hapis vb cezalar veremezdi. Linder, *agm*, s. 198-199. Buna karşın Kanonik bir yasa devlet tarafından sahiplenildiği durumda artık maddi müeyyide uygulanabilmekteydi.

⁶⁸ Eusebios, *age*, IX, 9.

⁶⁹ Spyros N. Troianos, "Christians and Jews in Byzantium: A Love-Hate Relationship, Jews in Byzantium", *Dialectics of Minority and Majority Cultures*, ed.R. Bonfil, O. Irshai, G. Stroumsa, R. Talgam, Brill, Leiden-Boston, 2012, s. 137-138.

⁷⁰ Peter Brown, *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*, Çeviren. Turhan Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 40.

⁷¹ Brown, *age*, s. 62.

⁷² Ramsay, *age*, s. 88.

⁷³ Goodblatt, *agm*, s. 407.

⁷⁴ Linder, *agm*, s. 162.

JHS
107

*History
Studies*

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

devrinde 335'te çıkarılan bir kanunla Yahudilerin sahip oldukları köleleri sünnet etmelerinin engellenmesi⁷⁵ ile başlamış, 339'da Konstantinos II ve 384'te Theodosius I, kölelerin sünnet edilmelerini ve Yahudiliğe döndürülmelerini kesinlikle yasaklayan kanunlar yayınlamışlardır. Theodosius II (408-450) döneminde ise Yahudilerin Hıristiyan köle edinmeleri tamamen yasaklanarak köle ticaretindeki Yahudi tekeline son verilmiştir.⁷⁶ Yahudilerin adım adım idari mesleklerden de uzaklaştırıldıkları görülmektedir. Batı Roma İmparatoru Honorius'un (393-423) 418'de çıkardığı yasayla Yahudilerin askeri görevler alması ve süvari (*palatin*) olarak görevlendirilmesinin durdurulmasını müteakiben Doğu imparatoru Theodosius II *de Codex Theodosianus* vasıtasıyla 425- 438 arasında çıkarılan yasalar ile Yahudiler sivil veya askeri tüm memurluklara girme haklarını kaybetmişlerdir.⁷⁷

Yahudilerin toplumsal özerklikleri de zayıflamaya başlamıştır. Görüldüğü üzere Geç Antik Çağ'da Roma "Bizans"a dönüşürken Yahudiler bazı yeni yasaklarla karşılaşmışlar ve giderek özerk yapılarını yitirmeye başlamışlardır. Roma döneminde vergi toplama ve yargılama yetkisi tanınan "Sinagog babalarının" (*Archysynagogues*) bu türden yetkileri devlet memurları ve yargıçlarına devredilirken; Theodosius II yeni sinagoglar yapılmasını yasaklamıştır.⁷⁸ 415 yılına kadar Yahudilerin "patrikliği" (*nesi*) tüm Yahudi topluluğun temsilcisi olarak kabul edilmişken bu tarihten sonra Yahudileri toplu olarak temsil edecek bir mercii de kalmamıştır.⁷⁹ Böylece kendi komünyonları üzerinde idam yetkisi ve vergi toplama hakkı bulunan⁸⁰ özerk bir Yahudi kurumu tarihe karışmıştır. Theodosius II ayrıca 425'te Yahudi bayramlarının Hıristiyan bayramlarıyla çakışmayacak tarihlere çekilmesini buyurmuştur.⁸¹ Yahudilerin özerk yapısını koruyan olan medeni ilişkilerine de müdahale eden *Codex Theodosianus*, Yahudi geleneğinde izin verilen çok eşliliği⁸² yasaklamıştır.⁸³

D- Justinianus ve Yahudiler

Amcası Justinus (518-527) zamanından itibaren ülke yönetiminde söz sahibi olmaya başlamış olan Justinianus I devri (527-565) kimi tarihçiler tarafından Bizans'ın altın çağı olarak kabul edilmektedir.⁸⁴ İmparatorluğun batı kısmında kaybedilen toprakların büyük ölçüde geri alınması, yeniden düzenlenen Roma kanunları ve gösterişli inşaa faaliyetleri ile birlikte düşünüldüğünde Justinianus devri'ne neden altın çağ denildiği anlaşılabilir. Ancak Ortodoks halk nazarında belirli bir anlama sahip bu faaliyetlerin Yahudi ve paganlara⁸⁵

⁷⁵ Daha önce belirtildiği üzere Yahudiler kölelerini özellikle de ev kölelerini Musevileştirmektedirler. Doğal olarak kölelerin sünnet edilmesinin engellenmesi aslında onların dinini değiştirilmesine karşı alınmış bir önlemdir.

⁷⁶ Linder, *agm*, s.171. Yahudilerin köle ticaretinden dışlanmaya başlaması neticesinde birçok ailenin din değiştirip Hıristiyan olduğu tahmin edilmektedir.

⁷⁷ Sharf, *age*, s.21.

⁷⁸ Linder, *agm*, s. 173.

⁷⁹ De Lange, "Jews in the Age of Justinian" s. 414.

⁸⁰ Johnson, *age*, s. 188.

⁸¹ Linder, *agm*, s. 174.

⁸² Tevrat'a göre İbrahim Peygamber'in bir resmi eşi (Sara) ve bir de cariyesi (Hagar) vardı (Yaratılış XVI/1-2). Ancak İbrahim Peygamber, karısı Sara'nın artık çocuk sahibi olamayacağına kanaat getirdikten sonra Hagar'la birleşmişti. P. Johnson, Yahudiler arasında çok eşliliğin yaygın olmadığı ve rabbilerin de genellikle ikinci eşe onay vermediğini belirtmiştir. Johnson, *age*, s.251-252. Kralların –muhtemelen kabileler arasında ittifaklar kurmayı kolaylaştırmak amacıyla- birden fazla karısı olması uygun bulunmaktaydı. Talmud'a göre bir Kral en fazla 18 eş alabilmektedir. Blech, *age*, s.100. Sıradan insanların ise bu haktan mahrum oldukları görülmektedir. Buna karşın Ortaçağ'ın en büyük Yahudi âlimlerinden sayılan Maimonides (öl.1204) bazı özel durumlar için iki eşliliğe onay vermiştir. Johnson, *age*, s. 252.

⁸³ Linder, *agm*, s. 161.

⁸⁴ Ostogorsky, *age*, s. 64.

⁸⁵ Justinianus, 529 yılında Atina akademisini kapatarak pagan geleneğin son izlerini silmeyi başarmıştır. Ostogorsky, *age*, s. 71.

JHS
108

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

yansıması o ölçüde olumlu olmamıştır. Zira, Justinianus devrinde derlenen yasalar genel mahiyette *Codex Theodosianus*'un bütün anti-Yahudi maddelerini sahiplenmiştir. *Codex Theodosianus* da olduğu gibi Justinianus da yıkılma aşamasında olanlar haricinde sinagogların tamir edilmesini, yeni sinagogların yapılmasını, yasaklatmıştır. Yahudilerin kendi çocuklarını sünnet ettirmelerine izin verilmekle birlikte Yahudi olmayanların sünnet ettirenlerin –yani onların dinini değiştirmeye çalışanların- mallarının müsadere edileceği belirtilmiştir. Din değiştirerek Musevi olan bir Hıristiyan'ın da mülklerine ve mirasına el konulacağı açıklanmıştır.⁸⁶

Justinianus'un yeniden fetih hareketi sonucu İtalya'nın geri alınmasıyla Cagliari, Palermo, Terracina, Naples, Roma, Ravenna, Sicilya, Sardinya, Kartaca, ve İspanya'nın bir bölümündeki Yahudi nüfus da yeniden Roma idaresi altına girerek bir kez daha "Roma vatandaşları olmuşlardır".⁸⁷ Ancak Bizans yasalarının muhtevası nedeniyle yeniden fethin Yahudiler için olumlu bir sonuç doğurmadığı ve Yahudilerin de Bizans yayılmasını hoş karşılamadığı görülmektedir. Örneğin İtalya'daki savaş esnasında da Naples Yahudileri de Bizans ordusuna karşı Got kuvvetlerine yardımcı olmuşlardır.⁸⁸ Yeniden imparatorluğa katılan Kartaca bölgesinde Borion Sinagogu Kiliseye çevrilmiş⁸⁹ 535 yılında yayınlanan kanunla Kuzey Afrika'da da yeni sinagogların inşasını yasaklamış, böylece Beberiler arasında sürdürülen –ve kısmen de başarılı olmuş- Yahudi misyonerlik faaliyeti sona ermiştir.⁹⁰

Justinianus devrindeki Yahudi nüfusu hakkında net bilgiler bulunmamaktadır. Filistin'de Yahudi nüfusu giderek azalmakla birlikte Filistin'in kuzeyindeki Galile bölgesinde, özellikle de bir eğitim merkezi olarak parlayan Tiberias'ta⁹¹ Suriye, Küçük Asya, Konstantinopolis, Thessalonica, Girit, Kıbrıs ve Ege Adaları'nda kalabalık topluluklar bulunduğu görülmektedir.⁹² 415'te İskenderiye'de yaşanan kanlı olaylara rağmen Yahudilerin Mısır'da da yaşamaya devam ettikleri hatta koşullarının eskiye oranla düzeldiği de görülmektedir. Bu düzelmeye resmi bir yaklaşımdan ziyade Justinianus devrindeki yükselişe geçen Monofizit kiliselerin Yahudilere karşı Ortodokslardan daha ılımlı davranmasından kaynaklanmıştır. Monofizit İskenderiye patrikleri Timoteus (518-535) ve Theodosius (535-567) zamanında Yahudilerin yeniden İskenderiye'de huzur içinde yaşadıkları aktarılmaktadır.⁹³

Justinianus devrinde Museviliğin farklı bir kolunu temsil eden Samiriler (Lat. *Samaritan*) yönetime karşı 529 ve 556'da iki kez ayaklanmışlar 556'daki isyana Yahudiler de katılmışlardır.⁹⁴ 484'ten beri Filistin'de fiilen etkin olan Samiriler 529'daki ayaklanmada Filistin'de Caesaria, Tiberias, Samara gibi kentleri ele geçirmişlerdir.⁹⁵ Roma kanunlarının

⁸⁶ Sharf, *age*, s. 22.

⁸⁷ De Lange, "Jews in Age of Justinian" s. 410.

⁸⁸ *Agm*, s. 408.

⁸⁹ *Agm*, s. 408.

⁹⁰ Sharf, *age*, s. 25-35.

⁹¹ De Lange, "Jews in Age of Justinian" s. 411.

⁹² *Agm*, s. 410.

⁹³ Sharf, *age*, s. 27.

⁹⁴ Malalas'a göre 556'daki Samirilerin isyanına Yahudiler de katılmışlardır. De Lange, *agm*, s.410. Theophanes de aynı iddiayı tekrar etmektedir. Theophanes, *age*, AM 6021/528-529 ve 6048/555-556 s. 271-337. öte yandan Justinianus Çağı'nın genel olarak halk isyanlarıyla dolu olduğunu ve tek sıkıntının Yahudilerden kaynaklanmadığını da belirtmek gereklidir. Yeniden fetih hareketlerinin getirdiği malî yük imparatorluğun Ortodoks nüfusu için de önemli bir yük oluşturmuştur. 529 isyanına Yahudi, Samirilerle birlikte Filistinli Hıristiyan yoksulların katıldığı bilinmektedir. Benzer şekilde başkent halkının Justinianus'a karşı öfkesi neredeyse İmparatorun tahtı terk edip kaçmasına yol açacak derecede etkili olmuştur. Yahudilerin Justinianus'a karşı başlatılan Nika isyanına katıldığı aktarılmakla birlikte burada isyancıların arasında Yahudilerin bulunmasını isyanın kötülenmek amacıyla yapılan bir ekleme olduğu da düşünülmektedir. Sharf, *age*, s. 28-30.

⁹⁵ Sharf, *age*, s. 29.

JHS
109

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

gözünde de başlangıçta her iki grup arasında bir fark olmadığı çıkarılan kanunların her ikisini de kapsayacak şekilde düzenlenmesinden anlaşılmaktadır. Ancak Bizans idaresinin bu ayaklanmalar sonucunda Samirîlerle Yahudiler arasında ayırım yapmaya başladıkları ve Samirîlere karşı daha sert bir politika izledikleri görülmektedir. 556 isyanının sonucunda Samirî ibadetleri tamamen yasaklanıp, topluluğun mallarına el konulması, kadınları köleleştirilmesi ve çocuklarının vaftiz edilmesi emredilmiştir.⁹⁶

Justinianus çağında, Bizans devletinin ortak yaşamı engelleyici tüm kanunlarına rağmen Yahudi ve Hıristiyanların günlük hayatının içi içe olduğu ve bir kısmının Yahudi kökenli olduğunu bilinen Hıristiyan kitlelerin Yahudilerle olan ayrımların üzerinde fazla durmadıklarını da bilmek gereklidir. Örneğin Şabatlar pek çok yerde birlikte kutlanırken bazı Hıristiyanlar hâlen sünnet olmaya devam etmektedirler. Musa Yasaları (*Nomos Mosaiikos*) olarak bilinen ve *Septuagint*'ten alınan pasajlar hâlen Bizans kanunları olarak takdir görmekte ve kanun derlemelerinin başlangıç kısmını teşkil etmektedirler.⁹⁷ Kiliselerde *tefillin* (Yun. *phylacteries*)⁹⁸ ve *mezuza* (Yun.*meduzot*)⁹⁹ gibi Yahudi tören aletleri kullanılmaktadır.¹⁰⁰ Hıristiyanlar da Yahudilerin Hamursuz Bayramı'na katılmaktadırlar.¹⁰¹ Antakya'daki Sinagog Kiliseye çevrildikten sonra da burada saklanan Makkabi¹⁰² definleri saygı görmeye devam etmiş, muhtemelen onların ansından çekinen Justinianus yönetimi kemikleri 551'de Konstantinopolis'e nakletmiştir.¹⁰³

Bütün bu siyasi olaylara ve kanuni baskılara rağmen Justinianus Çağı'nın Yahudiler için tamamıyla karanlık bir dönem olduğu söylenemez tam aksine Justinianus Çağı -hemen öncesi ve sonrasıyla- Yahudi kültürünün, Akdeniz havzasının tamamında olmasa bile Filistin ve çevresinde gelişimine devam ettiği, yazınsal ve görsel kültür açısından olgunluğa ulaştığı parlak bir dönem olmuştur. Geniza belgelerinden tanıdığımız Simeon ben Megas, Yehudah, Eleazar be-Rabbi Qillir (veya Kalir), Yannai gibi *piyyut*¹⁰⁴ şairleri muhtemelen Justinianus'un hükümdarlığı esnasında -veya hemen sonra- yaşamışlardır.¹⁰⁵ Bu şairlerin eserlerinde Bizans devletine olan öfke rahatlıkla görülebilmektedir.¹⁰⁶

⁹⁶ Sharf, *age*, s. 30.

⁹⁷ Troianos, *agm*, s. 133-134. Troianos, erken Bizans asırlarına ait yasa derlemelerinde oldukça belirgin olan Musa Yasaları ve Tevrat göndermelerinin zaman içerisinde azaldığını ve 'Makedonya Hanedanı Rönesansı'ı' devrinde (X-XI. Asır) ortadan kalkarak yerlerini antik çağın eski yasalarına bıraktıklarını belirtmektedir. Troianos, *agm*, s. 141.

⁹⁸ Tevrat'ın Tensiyeye kısmında (VI/6-8) Tanrı'nın buyruklarının sürekli inanların üzerinde taşınması istenmektedir. Bu nedenle Yahudiler *tefillin* denilen iki deri kutu içinde parşömen yazılmış Tevrat'tan alıntılarını üzerlerine taşımışlardır. *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, ed. Yusuf Altıntaş, Gözlem Yayınları, İstanbul 1996, s. 274.

⁹⁹ *Mezuza*, üzerine Tensiyeye VI/4-9 ayetlerinin yazıldığı, deridir (parşömen). Yahudiler mezuzaları evlerini kötülüklerden koruması için kap pervazlarına asmışlardır. *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, s. 232-233.

¹⁰⁰ Sharf, *age*, s. 33

¹⁰¹ Prokopius'un belirttiğine göre Justinianus Hıristiyanların Hamursuz Bayramı kutlamasını yasaklamıştır. Prokopius, *age*, s. 124.

¹⁰² Selevkoslara karşı isyana önderlik eden askeri birlikler. Hatıraları dört kitapta (Makkabiler I,II, III, IV) toplanmıştır.

¹⁰³ Sharf, *age*, s. 34.

¹⁰⁴ *Piyyut* teriminin Yunanca şiiir anlamındaki *poites*'den geldiği düşünülmektedir. Piyyutlar Sinagoglarda okunulan dinî içerikli şiiirlerdir. Justinianus'un Yunanca ibadeti zorunlu kılan yasası (Novella 146) sonrasında Yunanca ibadete geçişte piyyutlar önemli bir rol oynamışlardır. De Lange, "Jews in Age of Justinian", s. 404.

¹⁰⁵ *Agm*, s.404, Ayrıca bkz. Avigdor Shinan, "The Late Midrashic, Paytanic, and Targumic Literature", *The Cambridge History of Judaism Vol.4: The Late Roman-Rabbinic Period*, Ed. Steven T. Katz, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s.695.

¹⁰⁶ Yannai ve Eleazar Qilir, şiiirlerinde Tevrat 'da yer alan olayları kendi çağlarındaki siyasal kamplaşmalara göre yorumlamışlar, örneğin Yakup ile Easu'nun karşılaşmasını (Yaratılış XXXIII) Yahudi-Bizans karşılaşması olarak yorumlanmıştır. Easu aynı zamanda Edom olarak bilinmesi nedeniyle (Yaratılış XXXVI/1-43) Bizans Şeytanı

JHS

110

**History
Studies**

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

Yine Leviticus Rabbah, ve Pesikta de-Rav Kahana'nın Tevrat tefsirlerinin (*midraš*) ve V-VI. Asırlarda yazıldığı düşünülmemektedir.¹⁰⁷ Daha önceki yıllarda MS IV-XI.asırlar arasında farklı tarihlendirilmeler yapılan Ester Kitabının Aramice çevirisi olan *Targum Şeni*'nin ilk versiyonunun da Justinianus devrinde yazıldığı tezi ağırlık kazanmıştır.¹⁰⁸ Sinagog yazını haricinde Yahudi cemaatinin toplumsal yaşantısında belirleyici olan iki önemli *Talmud*'tan biri olan *Filistin Talmudu* da muhtemelen bu dönemde tamamlanmıştır.¹⁰⁹ Hıristiyanların Hellenistik felsefeye ilgilerinin azaldığı bir dönemde Yahudilerin yeni-Platoncu felsefe üzerine çalışmalarının devam ettiği ve Justinianus tarafından kapatılan Neo-Platoncu Atina okulunun son hocalarından birinin Yahudi (veya Samiri) kökenli Neapolisli Marinus olduğu bilinmektedir.¹¹⁰

Anlaşıldığı kadarıyla Yahudi aleyhtarı yasalar en azından Filistin çevresindeki Yahudi topluluğunun gelişimine güçlü bir engel teşkil etmemiştir. Ve yahut da bu yasaların çoğu kez gevşekçe uygulandığı da düşünülebilir. Örneğin Yahudilere konulan idari görevlere getirilme yasağına rağmen pratik hayatta kentin zenginleri arasında yer alan Yahudilerin Justinianuas devrinde kent konseylerine (*decurion*) girebildikleri görülmektedir.¹¹¹

Benzer şekilde yeni sinagoglar inşa edilmesinin yasaklanmasına rağmen pratikte bu yasaya da uyulmadığı, Filistin çevresinde yeni sinagogların inşa edildiğinin, eskilerinin tamir edilip süslendiğinin arkeolojik kanıtları bulunmaktadır. Örneğin Beth-Alpha (İsrail/Heftziba) Sinagogu Justinus I (518-527 CE) zamanında inşa edilmiştir.¹¹² V. Asırda inşa edilen Gerasa (Ürdün) Sinagogu ile Sardis Sinagogu VI asırda restore edildikleri görülmektedir. Gene son yıllarda Galile Gölü yakınlarındaki V. Asra ait Huqoq Sinagogu sinagog inşasının sürdüğünü üstelik sinagogların Hellenistik üslupta süslendiğini kanıtlamaktadır.¹¹³ V-VI. Asır Sinagog sanatı hem görsel kültürün Yunanlaşmasını hem de Tevrat'taki tasvir yasaklarının dikkate alınmadığını göstermesi açısından oldukça ilginç örneklerdir.¹¹⁴

Justinianus devrinin Yahudiler için özel kılan bir diğer özelliği, İmparatorun İbranicenin, Yahudi kültüründeki tekeli kırma için verdiği mücadeledir. Daha önceden söz edildiği

imparatorluğu Edom olarak tasvir edilmiştir. Yahudi yazarlar arasında Romalıların Edomlular olarak görülmesi İmparator Hadrianus'a kadar geri giden bir gelenektir. De Lange, *agm*, s. 418-419.

¹⁰⁷ Moshe Bar-Asher, "Mishnaic Hebrew: An Introductory Survey", *The Cambridge History of Judaism Vol.4*, 2008, s. 369.

¹⁰⁸ De Lange, *agm*, s. 405.

¹⁰⁹ Talmud'lar Tevrat'daki emir ve yasakların açıklanmasına yarayan sözlü şerhlerin yazıya geçirilmesiyle oluşturulmuş derlemelerdir. Blech, *age*, s.160-162. İki önemli Talmud derlemesi bulunmaktadır. Bunlardan Batı Talmud'u olarak da tanınan Filistin/Kudüs Talmudu muhtemelen MS III. Asırdan itibaren derlenmeye başlanmış ancak VI. Asırda tamamlanmıştır. De Lange, *agm*, s. 406. Daha ayrıntılı olan Bâbil Talmud'unun ise muhtemelen Arap fetihlerinin hemen ertesinde tamamlandığı sanılmaktadır.

¹¹⁰ De Lange, *agm*, s. 407.

¹¹¹ Sharf, *age*, s.21. elbette buradan Yahudilerin üst düzey idari görevlere rahatlıkla gelebildiği sonucu çıkarılmamalıdır. Üst düzey memurluklar her zaman Yahudilere kapalı kalmıştır. Aynı şekilde askerlik yapmaları da mümkün olmamıştır. De Lange'nin belirttiği üzere Belisarius, İranlı komutanların, İran ordusundaki Yahudi ve Hıristiyan askerler hamursuz bayramında savaşmak istemedikleri için ateşkes önermesine şaşırması olmalıdır. De Lange, *agm*, s. 414.

¹¹² Beth Alpha Sinagogu için bkz: Eleazar Sukenik, *The Ancient Synagogue of Beth Alpha*, Jerusalem, 1932.

¹¹³ Jodi Magness, "Scholar's Update: New Mosaics from the Huqoq Synagogue", BAS (Biblical Archaeology Society) Library, Sep/Oct 2013, [http://www.biblicalarchaeology.org/Jodi Magness -Karen, "Britt Huqoq 2014: Update from the Field"](http://www.biblicalarchaeology.org/Jodi%20Magness-Karen,%20Britt%20Huqoq%202014:Update%20from%20the%20Field), 2014 <http://www.biblicalarchaeology.org/> Erişim: 10.03.2015.

¹¹⁴ Erken Bizans asırlarındaki Sinagog sanatı için bkz. Rina Talgam, "Constructing Identity through Art: Jewish Art as a Minority Culture in Byzantium" ve Herbert L. Kessler "Judaism and the Development of Byzantine Art", *Jews in Byzantium, Dialectics of Minority and Majority Cultures*, ed.R. Bonfil, O. Irshai, G. Stroumsa, R. Talgam, Brill-Leiden-Boston 2011.

JHS

111

History
StudiesVolume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

üzere Bizans Yahudilerinin önemli bir kısmı, günlük dilde ve ibadethanelerde Yunanca kullanırken, bazı Yahudiler ise ibadet dili olarak İbranice haricindeki dillerin kullanılmasına karşı çıkmışlardır. Justinianus yasaları (Novella 149) Yahudileri, Yunanca ibadet konusunda teşvik etmiştir. Genel olarak Justinianus Çağı'nda Yunancanın bir ibadet dili olarak Bizans devletinin istediği ölçüde sahiplenilmediği görülmektedir.¹¹⁵ Bazı metinlerde Yunanca yazı silinerek üzerine İbranice yenibir metin yazılmıştır.¹¹⁶

E- Arap Fetihleri ve İkonolazm Devrinde Bizans Yahudileri (634-820)

Justinianus sonrası ile Arap fetihleri arasındaki dönem Bizans Yahudileri için muhtemelen en kötü yıllar olmuştur. 569'da Justinus II (565-578) Konstantinopolis Sinagogunu kiliseye çevirtmiştir. Bunu Batı Anadolu'daki son sinagogların da Kiliseye dönüştürülmesi izlemiştir.¹¹⁷ Maurikios (582-602) devrinde Papa Gregorius I (öl. 604) Yahudilerin zorla vaftiz edilmesine ve sinagog mallarına el konulmasına karşı mücadele verdiği bilinmektedir.¹¹⁸ Phokas (602-610) devrinde İran'a destek olmakla suçlanan Yahudiler zorla vaftiz edilmeye çalışılmıştır.¹¹⁹ 602-627 yılları arasında yaşanan Sāsāni-Bizans Savaşı esnasında İranlıların zaferleriyle umutlanan Yahudiler Kudüs, Akra, Tyros gibi şehirlerde Bizans idaresine karşı isyan etmişlerdir.¹²⁰ Theophanes'e göre İranlılarla işbirliği yapan Yahudiler 613'te Kudüs'ün düşüşü esnasında 90.000 Hıristiyanın öldürülmesine destek olmuşlardır.¹²¹ Savaş Bizanslıların zaferiyle sonuçlandıktan sonra 630 yılında İmparator Herakleios I (610-641) Yahudilere karşı daha önce görülmedik bir intikam operasyonu başlatarak Galilee Dağına sığınmış Yahudileri toplu olarak katletmiş ve tüm Yahudilerin vaftiz olmasını emretmiştir.¹²²

Sonuç olarak Araplar Suriye ve Filistin'e girdiklerinde Yahudiler artık Bizans baskısı altında yok olmanın eşiğine gelmiş durumdadır. 634'te Herakleios'un komutanlarından Candidatus'un (Sergios) Dasin Savaşı'nda Araplara yenildiği duyulunca Yahudiler sevinç gösterileri eşliğinde "Candidatus'a ölüm" diye bağıarak¹²³ Arapların yanında yer aldıklarını belli etmişlerdir. Arap fetihleri neticesinde Ortadoğu ve Bizans Yahudilerinin tarihi birbirlerinden tamamen farklı bir döneme girmiştir. Bizans Yahudiler kendileri hakkında birinci elden bilgiler alamadığımız 'karanlık' bir döneme girerken İslâm dünyası'ndaki Yahudiler tam tersine önceki asırlarla mukayese edilemeyecek derecede rahat bir gelişme ortamına kavuşmuşlardır.¹²⁴

¹¹⁵ Justinianus'un teşviklerinin Yahudi yazınında pek etkili olmadığı veya olduysa da bu etkinin günümüze çok az miktarda iz bıraktığı görülmektedir. Zira az önce sözünü ettiğimiz İbranice çalışmalara mukabil, çok az sayıda Yunanca metine rastlanmıştır. Geniza Koleksiyonunda elde edilen az sayıdaki Yunanca metin arasında MS II. Asırda yaşamış olan Aquila'nın (Akulas) yaptığı Yunanca Tevrat çevirilerinden bazı fragmanlar (Krallar II XXIII-15-19) sayılabilir. Sharf, *age*, s.46-47.

¹¹⁶ De Lange, *age*, s.18.

¹¹⁷ Sharf, *age*, s.46-47. İronik olarak Justinus II hastalandığında onu Yahudi bir doktor tedavi etmiştir, *age*, s. 56.

¹¹⁸ *Age*, s. 46.

¹¹⁹ *Age*, s. 48.

¹²⁰ Walter Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, Çeviren: Mehmet Özay, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 184.

¹²¹ Theophanes, *age*, AM 6106, AD 613/14, s.431.

¹²² Kaegi, *age*, s.183, Sahr, *age*, s.61. Herakleios'u bu kadar radikal önlemler almasında bu dönemde halk arasında dolaşan "Roma devletinin sünnetliler tarafından yıkılacağı" kehanetinin de etkisi olduğu düşünülmektedir. Johnson, *age*, s.207.

¹²³ Kaegi, *age*, s. 149.

¹²⁴ İslâm Dünyası'ndaki Yahudiler için bkz. Bernard Lewis, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, Çeviren: Sina Şener, İmge, Ankara, 1996. İspanya'dan Mezopotamya'ya kadar uzanan coğrafyadaki bütün Yahudi topluluklarının tek bir idare (Halifelik) ve tek bir iletişim dili (Arapça) altında toplanmalarını sağlamıştır. Aramice ve Yunancayı terk eden İslâm dünyası Yahudileri, önceki asırlara göre çok daha geniş haklara kavuşmuş; Endülüs, İskenderiye ve Bağdad gibi kentler, Yahudi kültürünün parlak merkezleri haline gelmişlerdir.

JHS
112

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

Arap fetihlerini tâkip eden ‘karanlık asırlarda’¹²⁵ Bizans Yahudileri hakkındaki bilgilerimiz onları suçlayan Ortodoks yazın¹²⁶ ve Bizans kanuni derlemeleri gibi dışarıdan yapılan tanımlamalardan ibarettir. Bu anti-Yahudi polemik kitaplarından öğrendiğimiz kadarıyla Yahudiler, Bizans’ın Araplar karşısında yenilmesini, Hıristiyan inancının yanlışlığının kanıtı olarak kabul etmişler ve Hz. İsa’nın gerçek Mesih olmadığını, eğer gerçek Mesih gelmiş olsaydı yeryüzünde kalıcı bir barış dönemine girilmiş olacağını savunmuşlardır.¹²⁷

Yahudi aleyhtarlığının, Arap fetihleri ardından daha da güçlendiği ve Arapların doğal müttefiki olarak görülen Yahudilerin Bizans içindeki konumlarının daha da kötüye gittiği görülmektedir. Arap fetihleri Filistin, Suriye gibi yoğun Yahudi nüfusuna sahip bölgelerin Bizans İmparatorluğundan kopmasıyla sonuçlanmıştır. Kesin bir sayı vermek mümkün değilse de Arap fetihleri ertesinde Bizans sınırları içinde (Anadolu, Balkanlar ve Güney İtalya’da) kalan Yahudilerin 100.000 kişiden fazla olamayacağını tahmin edilmektedir.¹²⁸ Artık Yahudiler Bizans için oldukça önemsiz bir nüfusa sahip bir azınlık durumuna düşmüş gibidir. Kilise tarafından yapılan Anti-Yahudi propagandanın daha da setleştiği görülmektedir. II. Justinianus devrinde (685-695) toplanan Altıncı (*Quinisext*) Konsil (692) Hıristiyanların hamursuz bayramına iştirak etmemelerini (*canon* 11a) Yahudilerle dostluk kurmamalarını (*canon* 11b) hastalandıklarında Yahudilerden ilaç almamalarını (*canon* 11c) onlarla aynı hamamlarda yıkanılmamasını (*canon* 11d) buyurmuştur.¹²⁹

Bizans dünyasında Araplar karşısında alınan yenilginin nedenlerin tartışıldığı bir dönemde Yahudiler bir kez daha sosyal bir karmaşanın merkezine oturtulmuşlardır. Müslümanlara karşı alınan yenilgilerin sebebinin kutsal eşya ve timsaller olarak kabul edilen ikonalara “tapınma” olduğu fikri bu dönemde doğmuş, tersinden de bu tür imgelere karşı oldukları için Tanrı’nın zaferi Araplara verdiği düşünülmüştür. Her ne kadar İkona karşıtı politikayı başlatan İmparator III. Leon’un (717–741) kendisi böyle bir iddiada bulunmamışsa da, Tanrı’nın ikonlara tapınılmaya başlandığı için Bizans halkını terk ettiği fikrine sahip olan bir kitle giderek sesini yükseltmeye başlamıştır.¹³⁰ İkonalara saygı duymaya devam eden (*İkonadul*) kesimlere göre ikonolast fikirlerin yayılmasından Yahudiler ve Araplar sorumludur. Bizans kaynaklarına göre İkona kırıcı hareket, Emevî Halifesi Yezid II’nin (720–

¹²⁵ Arap fetihleri (VII. Asır) ile IX. asır arası sadece Bizans Yahudilerinin değil genel olarak Bizans’ın ‘Karanlık dönemidir’. Bu döneme dair pek az kayıt günümüze ulaşmıştır. M.V. Levchenko, *Kuruluşundan Yıkılışa Kadar Bizans Tarihi*, Çeviren: Maide Selen, Özne, İstanbul 1999, s. 135-140. Ancak Bizans Yahudileri hakkındaki belgeler daha da belirsizdir.

¹²⁶ Arap fetihlerinin ardından Bizans dünyasında ve yeni kaybedilen Suriye-Filistin gibi eyaletlerde moral anlamda güçlendiği görülen Yahudilere karşı bir polemik modası başlamıştır. Anti-Yahudi polemiklerin genel bir derlemesini yapan A.L. Williams’ın çalışmasına bakıldığında (A. Lukyn Williams, *Adversus Judaeos, A Bird’s-Eye View of Christian Apologies until the Renaissance*, Cambridge University Press, London, 2012) Arap fetihleri öncesindeki üç yüzyıllık periyotta (MS 300-600) Hıristiyan yazarlardan günümüze 5 Anti-Yahudi polemik kaldığı; buna karşın 634-740 arasına tarihlenen 8 risalenin günümüze ulaştığı görülmektedir. Bu sayı sonradan yine azalarak geri kalan tüm Bizans asırları için yalnızca 3’e düşmüştür.

¹²⁷ Yahudilerin iddialarına *Şam’ın Ganimetleri* başlıklı risale ile cevap veren anonim bir Ortodoks yazar ise Arap zaferlerine rağmen Kilisenin dimdik ayakta durduğunu ve Kilisenin temsil ettiği barış ve birliğin, siyasal barıştan üstün olduğunu, Mesih’in kast ettiği asıl barışın da kilisenin iç barışı olduğu cevabını vermiştir. Kaegi, *age*, s.327-328; Williams, *age*, s.162-163. Bu cevaba rağmen Bizanslıların Araplar karşısındaki yenilgiyi açıklamak için Yahudilerin iddialarına karşı sıkıntı içinde oldukları bu tür savunma risalelerinin sayısındaki artıştan da anlaşılmalıdır.

¹²⁸ Andrew Sharf, *Jews and Other Minorities in Byzantium*, Bar-Ian University Press, Jerusalem 1995, s.54.

¹²⁹ Starr, *age*, s.24, Doc. 8, Linder, *agm*, s. 200.

¹³⁰ İkona kırıcı hareketin yalnızca Bizans sarayının planlanan bir hamle olmadığını, özellikle Anadolu’da-Phrygia, Kappadokia ve Ermenistan’da halk kitleleri tarafından da desteklendiği görülmektedir. Sharf, *Byzantine Jewry*, 72-73.

JHS
113

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

723) Yahudi bir büyücü tarafından “ikonaları ortadan kaldırırsa saltanatının 40 yıl süreceği kehanetine” inandırılmasıyla başlamıştır. Her ne kadar bu Yahudi büyücü sonraki Halife Hişam (724–743) tarafından öldürülmüşse de fikirleri Phrygialı piskoposları etkileyerek Bizans dünyasında yayılmaya devam etmiştir.¹³¹

Ortodoks bilinçaltında ikonazımdan Yahudi ve Arapların sorumlu tutulmasının anlaşılabilir nedenleri bulunmaktadır. Zira her iki grup da Hıristiyanları tasvirlerle tapmakla eleştirmişlerdir. Anti-Yahudi polemik geleneğine bakılacak olursa, Yahudilerin sürekli olarak Hıristiyan rakiplerini tasvirlerle tapmakla suçladıkları görülmektedir.¹³² Asıl ilginç olan ise VI. Asra kadar kendileri de tasvir yapan Yahudilerin İslâm fetihleri arifesinde bilinmeyen bir nedenle tasvir kullanımını büyük ölçüde terk etmeleri, bu döneme kadar insan ve peygamber figürleriyle bezeli olan sinagoglardaki insan tasvirleri tahrip ederek, bitkisel olanları bırakmalarıdır.¹³³

Modern araştırmacılar ikona kırıcılık hareketini doğrudan Yahudilere bağlamamakla birlikte, Yahudi geleneğinin tasvir kırıcı hareket üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu kabullenmektedirler. Zira Bizans dünyasında tasvir kırıcıların, Yahudilerin ve Yahudilikten büyük ölçüde etkilenmiş (Yun. *İoudaizō*)¹³⁴ Hıristiyan mezheplerin güçlü olduğu bölgelerde taraftar topladıkları görülmektedir. Örneğin tasvir kırıcılığın kalesi konumunda olan Phrygia, hem Hellenistik dönemden beri en önemli Yahudi merkezlerinden biri hem de *İoudaizō* etkilere sahip akımların kalesi konumundadır. Örneğin Valens döneminde (364-378) Sabbatios adlı Yahudilikten Hıristiyanlığa dönme biri Phrygia’da Yahudi–Hıristiyan inancını sentezleyen bir mezhep kurmuştur.¹³⁵ Bu mezhebin taraftarları (*Sabbatian*) Justinianus I çağında hâlen faal durumdadırlar.¹³⁶ Phrygia aynı zamanda *Hypsistarii*¹³⁷ mezhebinin de yayıldığı yerdir.¹³⁸ Bu mezhebin üyeleri sünnet haricinde Yahudi yasalarını kabul etmekte ve *şabbatı*¹³⁹ kutlamaktadırlar. Yine benzer bir *İoudaizō* mezhep olan ve Yahudi *Athingianian*¹⁴⁰ grubu da Phrygia’da yayılmışlardır.

Öte yandan Tasvir kırıcılık hareketine ‘yarı Yahudi’ mezheplerin desteğine rağmen, hareketin öncüsü olan Leon III’ün Yahudilere özel bir yakınlık duyup duymadığı konusu tartışmalıdır. Tehopahnes¹⁴¹ ve Süryanî Mikhael’in anlatımına güvенеcek olursak Leon III,

¹³¹ Patricia Crone, *From Kavād to al-Ghazālī, c.600-1100, Religion, Law and Political Thought in the Near East*, Ashgate Variorum, Burlington, Vt. 2005, s.76. Crone’nun, Theophanes’ten aktardığı farklı bir versiyonda, ikonalaşt fikirlerin kaynağı bir Yahudi değil sonradan Hıristiyanlığa geçmiş ve Leon III’ün mahiyetine katılmış Bışr adlı Müslüman Arap bir esirdir. Crone, *age*, s. 77.

¹³² Hıristiyan polemikçilerin ise bunu reddettiği, Yahudilerin için kutsal nesnelere olan antlaşma sandığı, bronz yılan ve *şerubim* (kanatlı melek veya yalnızca melek kanadı) gibi semboller ile İkonaların aynı olduğunu savundukları görülmektedir. Crone, *age*, s.69, Williams, *age*, s.162-169, Sharf, *age*, s. 70.

¹³³ Sharf, (1971), s.70. Benzer şekilde henüz İslâm fetihleri başlamadan önce de Ermenilerin Kiliselerdeki ikonaları tahrip ettiği bilinmektedir. Anlaşılan İslâm fetihleri öncesinde de tasvir aleyhtarı bir yaklaşım güçlenme eğilimindedir.

¹³⁴ Musa yasalarını ve Tevrat’ın ilk beş kitabını sahiplenen Hıristiyanları tanımlamak için kullanılan bir terim. Sharf, *age*, s. 73.

¹³⁵ Theophanes, *age*, AM 5867, AD 374/5, s. 95-97.

¹³⁶ Prokopius, Sabbatryan toplulukların Bizans tarafından baskı altında tutulduğunu yazmıştır. Prokopius, *age*, s. 64.

¹³⁷ Her şeyin üzerinde yalnız Tanrı’yı kabul eden, bu nedenle de ikonalara karşı olan bir mezhep. Tanrıya seslenirken kullandıkları “en yüce” (*hypsistos*) sıfatı Yahudiler tarafından da kullanılmaktaydı. Sharf, *age*, s. 71-74.

¹³⁹ Yahudiler için kutsal olan Cuma’yı Cumartesiye bağlayan gece.

¹⁴⁰ Yahudi dönmesi olarak betimlenen kişilerin temsil ettiği mezhep. *Athingianlar*, ikonadul imparator Mikhael I (811-813) döneminde baskı gördüklerinde ikonalaştıkları destekleyen geleceğin İmparatoru Leon V’in (813-820) idaresindeki *Anatolikon* temasına sığınmışlardır. Sharf, *age*, s. 75.

¹⁴¹ Theophanes, *age*, AM 6214, AD 721/2, s. 555.

JHS

114

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

tıpkı Herakleios gibi bütün Yahudilerin vaftiz edilmesini emretmiştir.¹⁴² Sonraki ikonolast imparatorlar devrinde ise Bizans Yahudilerinin durumunun, ikona savaşlarından ayrı tutulması gereken bir gelişme sonucu, Hazar Hakanlarının Museviliği benimsemesiyle¹⁴³ bir ölçüde düzelmiş olması muhtemeldir. Hazarlar bilindiği üzere Araplara karşı mücadelesinde Bizans'ın en önemli müttefikleriydiler.¹⁴⁴ Hazarların idaresi altında olan Kuzey Karadeniz kıyılarında Roma döneminden beri etkin Yahudi kolonileri bulunmaktaydı¹⁴⁵ ve Theopahnes'in belirttiğine göre VII. Asırda Bizanslıların *Maeotid* Gölü (Azak Denizi) ve *Kimmeria Bosphoros*'unda (Kerç Boğazı) Yahudiler oturmaktaydı.¹⁴⁶ Ayrıca Hazarlar, resmi din olarak Museviliği kabul etmeden önce de Bizans'tan kovulan Yahudilere sığınma hakkı vermektedirler.¹⁴⁷ Hazar ülkesinde Museviliğin güçlenmesiyle, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Hıristiyanlar baskı altında kalmaya başlayınca Bizans'tan yardım istemişler, Hazarlarla düşman olmak istemeyen Bizanslılar, Azak denizi çevresindeki Hıristiyanların yaşadığı problemleri diplomatik kanallarla çözmek zorunda kalmışlardır.¹⁴⁸ Elimizde hiçbir doğrudan kanıt olmasa da Hazar Hıristiyanları ile Bizans Yahudilerinin inanç hürriyetlerinin karşılıklı bir pazarlık meselesi haline geldiği var sayılabilir. Nitekim geç VIII. Asır ile erken IX. Asırda Bizans Yahudilerinin durumlarında gözle görülür bir iyileşme yaşanmaya başlamıştır. Örneğin 787'de toplanan II. İznik (Nicaea) Konsili'nde (*canon VIII/20*) "Yahudilerin (*Hebraeos*) gönüllü olmadıktan sonra zorla Hıristiyan yapılması uygulamasına son verilmesi" kararı alınmıştır.¹⁴⁹

F-Makedonya Hanedanı Döneminde Bizans'ın Çelişkili Yahudi Politikası (867-945)

820 yılında Amoriumlu bir asker olan Mikhael II'in (820-829) İmparator olması ile Yahudilerin Bizans İmparatorluğu içindeki konularında önemli değişimler başlamıştır. Bizans kaynakları Mikhael I'in Yahudi veya Yahudi dönmesi (*Athingoi*) bir ailenin çocuğu olduğunu idda etmektedirler.¹⁵⁰ İmparatorun memleketi olan Amorium - daha önce de belirtildiği üzere- Yahudi ve *Ioudaizō* Hıristiyanların yaşadığı bir şehirdi. Mikhael II devrinde Yahudilerin malî durumunun düzeldiği ve üzerlerine yüklenen bazı vergilerin kaldırıldığı

¹⁴²Michael, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian, *Sources of the Armenian Tradition*, Long Branch, N.J., 2013, s.139. Yine de Süryani Mikhael'in anlatımından şüphe duymamız için sebepler vardır. Zira Leon III devrinin kanun derlemesi olan *Ecloga*'da (726) Yahudiler üzerinde fazla durulmadığı gibi (Linder, *agm*, s.183-184), Yahudileri ilgilendiren mevcut yasalar da, standart yasaların tekrarıdır. Yahudilerin Hıristiyan köle edinmelerini, yüksek memur (*magistratos*) ve asker olmalarını engelleyen, Yahudi olan bir Hıristiyan'ın mallarının müsadere edileceğini belirten, yasaklar gibi. Starr, *age*, s.97 Doc. 19. Yasaların geçmiş dönemi taklit etmesi, Arap fetihlerinden sonra muhtemelen artık Bizans İmparatorluğu'nda varlıkları kalmayan Samirilerle ilgili maddelerden de belli olmaktadır.

¹⁴³Hazar Hakanlarının Museviliği ne zaman benimsedikleri net değildir. Arap kaynaklarına göre Harun Reşid (786-809) zamanında Musevi olmuşlardır. Modern aşırımcılar Hazar Hakanlarının IX. Asırda Museviliği kabul ettiklerini ama bu tarihten önce de bazı yerel beylerin bu dini kabul etmiş olabileceğini düşünmektedirler. Bu konu için bkz. M.İ. Artomonov, *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2004*, s.345-367.

¹⁴⁴Hazar-Bizans ittifakı, V. Konstantinos'un (741-775) Hazar Hakanının kızı Çiçek ile evliliğinden doğan 'Hazar' Leon IV (775-780) tahta çıkmasıyla perçinlenmişti. Buna karşın Bizans İmparatorunun Musevi bir kadınla evlendiği düşünmenin aşırı bir iddia olacağını savunan Artomonov Hazar Hakanlarının bu dönemde henüz Museviliği benimsemediklerinden emindir. Artomonov, *age*, s. 349-360.

¹⁴⁵Levine, *agm*, s. 1012.

¹⁴⁶Theophanes, *age*, AM 617I, AD 678/9, s. 498.

¹⁴⁷Artomonov, *age*, s. 353-361.

¹⁴⁸*Age*, s. 424.

¹⁴⁹*Quod Hebraeos non oporteat recipi, nisi forte ex sincero corde conversi fuerint*. Norman P.-Tanner S.-ed.

Decrees of the Ecumenical Council, Volume I, Nicaea I to Lateran V, Sheed & Ward and Georgetown University Press, Georgetown 1994, s. 145.

¹⁵⁰Sharf, *age*, s.76.

JHS
115

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

görülmektedir.¹⁵¹ Belki de bu politika değişikliği nedeniyle Yahudilerin Bizans Devletine bağlıklarının arttığını görmekteyiz. Zira 838'de Arap orduları Amorium önlerine geldiğinde o güne kadar genellikle Bizans'ın düşmanlarına yardımcı olan Yahudiler, kent savunmasında Bizanslılara destek olmuşlardır.¹⁵²

Phrygia Hanedanı devrinde (820-867) görece iyiye giden Yahudilerin durumu Makedonya Hanedanının iş başına gelmesiyle yeniden bozulmuştur. "Makedonya Rönesansı" da denilen bu dönem, Bizans İmparatorluğunun ikinci altın çağı olarak kabul edilmektedir.¹⁵³ Hanedanın kurucusu Basileos I (868-886) devrinden itibaren yükselişe geçmeye başlayan Bizans'ın emperyal gücü, İslâm Halifeliğindeki zayıflamadan yararlanmasını bilen Nikephoras Phokas (963-969), İonnes Tzimiskes (969-976) yönetiminde büyük bir ivme kazanmış ve Basileos II (976-1025) devrinde zirve düzeye ulaşmıştır. Makedonya Hanedanının idaresindeki bu parlak dönemde Tuna Nehrine kadarki Balkan coğrafyası, Girit Adası, Antakya gibi Araplara kaybedilen topraklar geri alınırken Bizans sınırları doğuda Urmiye Gölü havzasına kadar uzanmıştır.¹⁵⁴

Yahudiler için ise Makedonya Hanedanı'nın ilk onyılları birbirine taban tabana zıt politikaların izlendiği bir karışıklık dönemidir. Hanedanın kurucusu Basileos I (868-886) Yahudilerle ilgili Bizans tarihinde hiç görülmedik bir yönetime başvurarak "gönüllü vaftiz" programları uygulamıştır. Basileos I'in vaftiz kampanyası Herakleios I'in aksine zorlamaya dayanmadan, makam, mevki ve gelir teklifleriyle Yahudilerin Hıristiyanlığa döndürülmesi üzerine bina edilmiştir.¹⁵⁵ Bu kampanyanın kısmen başarılı olduğu da görülmektedir. Örneğin Bizans idaresi altındaki Oriya'da (İtalya) yaşayan Ahîma'atz ailesinin birkaç neslinin yaşam öyküsünü aktaran Ahîma'atz Kroniği, bazı Yahudilerin bu kampanya sonucu vaftiz olduklarını göstermektedir. Kampanya sonucunda Amittai oğlu Rabbi Hananel, Musevilikten Hıristiyanlığa geçerken; kardeşi Rabbi Şefatiyâ, İmparator Basileos'un tüm tekliflerine rağmen dinini değiştirmeyi reddetmiştir. Ahîma'atz Kroniği'ne göre, din değiştirme teklifinin reddedilmesine sinirlenen İmparator Şefatiyâ'yı işkenceden geçirtmiş; ancak İmparatorun, hastalanan kızının, aynı zamanda iyi bir doktor da olan, Şefatiyâ tarafından iyileştirilmesiyle, Basileos I, Şefatiyâ'nın kendisini ve ailesini güvence altına alan bir altın mühür/berat (Yun.*chrysboullon*) vermiştir. Böylece Oriyalı Yahudiler vaftiz kampanyasında müstesna tutulmuşlardır.¹⁵⁶ Bu olaylar abartılmış olsa bile dönemin genel havasını yansıtmaları açısından önemlidir.

Basileos I devrinde hazırlanan hukuk derlemesi *Basilika* incelendiğinde geçmişin bütün anti-Yahudi yasalarının sahiplenildiği görülmektedir. *Basilika*, Yahudilerin mahkemelerde şahitlik yapmasını yasaklanmakta (b.34), karışık evlilikler zina olarak görülmekte (e.38), Yahudi erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi yasaklanmaktadır (f.39). Yahudilerin sinagoglarda veya evlerde -kendilerini devletin yerine koyarak-şiddet içerikli cezalar vermeleri, (j.44) yasaklanırken Hıristiyanlar ile Yahudiler arasındaki davalara da Yahudi ruhbanlarının bakması yasaklanarak bunlar devletin seküler yargıçlarına (*magistratos*) tevdi edilmiştir. Diğer eski yasalar, örneğin Yahudi olmayanların sünnet edilmemesi (l.46), yeni sinagog yapılmaması; ancak yıkılma tehlikesi olanların onarılabilmesi (m.47), Yahudilerin Hıristiyan köle edinmemesi (o.51) vb *Basilika*'da tekrar güncelleştirilmiştir. Justinianus devrinde olduğu gibi Yahudilerin ibadetlerde Septuagint versiyonunun kullanılması

¹⁵¹ *Age*, s. 76.

¹⁵² *Age*, s.76.

¹⁵³ Ostrogorsky, *age*, s.197-243.

¹⁵⁴ *Age*, s.259-308.

¹⁵⁵ Sharf, *age*, s. 82-84.

¹⁵⁶ *Age*, s. 87-88.

JHS
116

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

buyrulmuş, Tevrat sonrası oluşturulan *Midraş*, *Talmud* vb Yahudi literatürü (Yun.δευτέρωις) yasaklanmıştır (q.57). Bu kuralarla uymayan Yahudilerin boynunun vurulacağı belirtilmektedir (w.31).¹⁵⁷

Basileos I devrinde hızlanan vaftiz kampanyası “Bilge” lakabıyla tanınan oğlu Leon VI (886-912) tarafından sona erdirilmiştir. *Ahīma’atz Kroniği*’nde Leon VI’nın babasının şeytani planlarını terk ettiğini yazmaktadır. Hatta Leon VI, vaftiz kampanyalarına son verdiği gibi babası devrinde herhangi bir nedenle Hıristiyan olan Yahudilerden isteyenlerin atalarının dinine geri dönebileceğini buyurmuştur.¹⁵⁸ Bu dönemde kaleme alındığı düşünülen *Daniel’in Kehanetleri* adlı İbranice metinde ismi doğrudan verilmeyen ancak adında iki “B” bulunan kişi olarak tarif edilen Basileos I’in¹⁵⁹ Yahudilere yaptığı eziyetlerden sonra oğlu Leon’un *En Yüce’nin* (Yehova) halkına özgürlüğünü geri verdiği kaydedilmiştir.¹⁶⁰ Yahudilere çocuklarını kendi dinlerinde yetiştirme hakkı veren Leon VI’nın Yahudilerden tek beklentisinin - Justinianus I devrinde olduğu gibi- Yahudilerin Yunanca ibadet etmeye teşvik etmek olduğu görülmektedir.¹⁶¹

Yahudilerin durumundaki bu geçici düzelme Romanos I (920-948) devrinde tersine dönmüş, vaftiz kampanyaları yeniden hız kazanmış ve 932’de Romanos I, bütün Yahudilerin vaftiz edilmesini buyurmuştur. *Daniel’in Kehanetleri*’nde Romanos I, “huzur dolu yıllardan sonra ortaya çıkan, Tanrıya yüz çevirmiş Kral” olarak anılmaktadır.¹⁶² Arap-İslâm kaynakları da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Mesudî, *Müruc el-Zeheb*’te Rum hükümdarı *Armenos*’un (Romanos) Yahudileri Hıristiyanlığa geçmeye zorladığını, bu nedenle birçok Yahudi’nin Hazarlara sığındığını yazmıştır.¹⁶³

Romanos I’in anti-Yahudi politikası Bizans’ın Hazarlara olan yakın ilişkilerini de zedelemiş ve Bizanslılar bu dönemde Ortodoks inanca sempati duymaya başlamış olan Rus knezlerine yakınlaşmışlardır. Rusların Ortodoksluğa geçmeleriyle rakipleri olan Hazarlar arasındaki rekabette Bizans’ın giderek Rus yanlısı bir politikaya dönmesine neden olmuş bu durum da tabii olarak Bizans Yahudileri için koşulların güçleşmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁶⁴ Ancak Yahudiler için her şeyin kötüye gittiği bir dönemde gelişen iki olay; vekil İmparator Romanos I’in devrilip tahtın gerçek varisi Konstantinos VII’nin (948-959) başa geçmesi ve 945 yılında Bizans ile Endülüs Halifeliği arasında ittifak kurulması Yahudilerin durumunun düzelmesini sağlamıştır. Endülüs Halifesi III. Abdurrahman’ın (912-961) saray hekimi ve diplomatik temsilcisi olan, Hasdai ibn Şaprut (öl. 970) bizzat Konstantinos VII’nin eşi İmparatoriçe Helena’ya, Bizans Yahudilerinin maruz kaldıkları vaftiz baskısının sona erdirilmesini rica eden bir mektup yazmıştır.¹⁶⁵ Endülüslü Yahudi bürokrasisinin müdahalesi etkili olmuş gibi görünmektedir. Zira Yahudilere dönük baskılar Bizans-Endülüs ittifakı sonrası dönemde büyük ölçüde sona ermiş hatta Bizans toprakları Yahudiler için cazibeli bir özellik kazanmıştır.

¹⁵⁷ Starr, *age*, s. 144-145. Doc.83.

¹⁵⁸ Sharf, *age*, s. 92-93.

¹⁵⁹ *Basileos* (Kral) *Basileos*.

¹⁶⁰ *Age*, s. 202.

¹⁶¹ *Age*, s. 95.

¹⁶² *Age*, s. 202.

¹⁶³ Mesudi, *Altın Bozkırlar, Müruc el-Zeheb*, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, sII/9, s.69.

¹⁶⁴ Sharf, *age*, s. 98-99.

¹⁶⁵ *Age*, s.100-101.

JHS
117

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

G- Bizans'a Yahudi Göçünün Başlaması ve Bizans Yahudilerinin Altın Çağı (945-1204)

Endülüs ittifakı ertesinde Bizans İmparatorluğunun Yahudi politikasında yaşanan değişim sonucu Bizans Yahudilerinin geçmişe göre çok daha rahat yaşam olanaklarına kavuştukları görülmektedir. Makedonya Hanedanındaki politik değişikliğinin tanıklarından biri olan Nesturî patriği Elişa bar Şinâyâ (öl.1049) şunları yazmıştır: “Romalılar kendi devletleri içindeki Yahudilere geniş ölçüde tolerans tanımaktadırlar. Onlar (Romalılar) Yahudileri koruma altına aldıkları gibi, sinagog kurmalarına, kendi ibadetlerine açıkça katılmalarına da izin vermektedirler. Romalıların kentlerinde yaşayan Yahudiler, -Yahudi olduklarını gizleme ihtiyacı duymadan- ben Yahudi'yim diyebiliyorlar... Dualarını okuyup ibadete katılabiliyorlar. Kimse onlara bundan dolayı saldırmıyor.”¹⁶⁶ Abartılı olmakla birlikte – Yahudilere sinagog inşa hakkı resmen hiçbir zaman tanınmamıştır- bu satırlar Yahudilerin Bizans İmparatorluğunda önceki asırlara göre daha rahat bir konumda olduklarını göstermektedir.

Daha da ilginç, Hıristiyanlığın resmi din olmasından bu yana ilk kez Roma/Bizans İmparatorluğunun Makedonya Hanedanı döneminden itibaren Yahudiler için bir çekim merkezi hâline gelmeye başlamasıdır. Bizans'ın ekonomik yükselişi ile toleranslı politikasına mukabil İslâm dünyasında yaşanan karışıklıklar ve Yahudilere olan tavrın setleşmesi gibi etmenler sonucunda binlerce Yahudi, Halifelik topraklarını terk ederek Bizans kentlerine yerleşmiştir. İlk ciddi göç dalgası Fatimî Halifesi el-Hâkim'in (996–1021) Yahudi aleyhtarı politikası sonucu Fatimîlerin Mısır, Filistin ve Suriye'de sinagogları tahrip edip Yahudi mahallerini ateşe vermeleri sonucu başlamıştır.¹⁶⁷ 1009 yılında Yahudiler Fatimî topraklarını terk ederek Bizans İdaresi altındaki Antakya ve *Laodikeia* (Lazkiye) kentlerine sığınmışlardır.¹⁶⁸ Küçük bir Lydia kasabası olan *Mastaura*'daki yerel Yahudi cemaati ile Filistin göçmeni Yahudileri arasında yapılan 1022 yılına ait bir evlilik kontratı (*ketubbah*) Anadolu'daki göçmenlere dair ilk belgedir.¹⁶⁹ 1088–1090 arasında Mısır Yahudilerinin Selanik' yerleştiğine dair yazılı belgeler bulunmaktadır.¹⁷⁰ Aynı zamanda Konstantinopolis'e de Arap coğrafyasından göçler başlamış, XI. Asır ortalarındaki göçlerle Pera'da kalabalık bir Yahudi bölgesi oluşmuştur.¹⁷¹ Fatimî idaresi altındaki Yahudilerin yerel önderlerinden olan Rabbi Hananel ben Paltiel, Kuzey Afrika'daki Yahudi topluluklarının Bizans idaresi altındaki Güney İtalyan kentlerine gidebilmeleri için izin istemiştir.¹⁷²

XI. asırdaki Yahudi göçünü tetikleyen bir diğer olay da Haçlı Seferleridir. Bilindiği üzere Haçlılar sefer boyunca ele geçirdikleri her yerde Müslümanlarla birlikte Yahudileri de

¹⁶⁶ Starr, *age*, s.190, Doc. 131, Sharf, *age*, s. 109.

¹⁶⁷ Sharf, *age*, s. 109-111.

¹⁶⁸ David Jacoby, “The Jewish Communities of the Byzantine World from the Tenth to the Mid-Fifteenth Century: Some Aspects of Their Evolution, in Jewish Reception of Greek Bible Versions”. *Studies in their Use in Late Antiquity and the Middle Ages*, eds. Nicholas de Lange, Julia G. Krivoruchko and Cameron Boyd-Taylor, Tübingen, 2009, s.164.

¹⁶⁹ Jacoby, *agm*, s. 165.

¹⁷⁰ Panayotov, *agm*, s. 62.

¹⁷¹ Sharf, *age*, s.117. Pera'daki Yahudi mahallesi birçok Bizans kaynağında da anılmaktadır. Örneğin Mikhael Attaleiates Kroniği'nde 1077'de İmparator olmak için isyan eden Nikepheros Bryennios'un Konstantinopolis halkı kendisine katılmayınca kızgınlıktan Haliç'in tüm kuzey kıyılarını ateşe verdiği, bu büyük yangında Yahudilerin evlerinin de yok olduğu aktarılmaktadır. Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Çeviren: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 249.

¹⁷² Sharf, *age*, s. 116.

JHS
118

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

kiyimden geçirmişlerdir.¹⁷³ Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmesinden sonra Filistin'den kaçan Yahudilerin bazıları Selanik'e yerleşmişlerdir.¹⁷⁴ Bu dış göçlerin yanı sıra İstanbul, Selanik ve Ege Adalarındaki Yahudi nüfusunun artmasına neden olan bir diğer etmen de Selçukluların Malazgirt Savaşı'nı kazanmasının ardından Anadolu'da başlayan otorite boşluğu nedeniyle birçok Yahudi ailesinin Anadolu'yu terk ederek Bizans idaresinde kalan bölgelere yerleşmesidir. Örneğin 1049 yılında sadece 15 Yahudi ailesinin yaşadığı bilinen Khios Adası'nın bir asır sonra ziyaret eden Todelalı Benjamin'in 400 Yahudi'yle karşılaşmasının nedeni muhtemelen bu göç hareketleridir.¹⁷⁵ Netice olarak Yakın Doğu coğrafyasında XI. Asırda yaşanan dramatik hareketlilik esnasında Yahudilerin en güvenli bölge olarak Bizans'ı görmeye başladıkları anlaşılmaktadır.

Ne kadar insanın göç ettiği kesin olarak hesaplamak mümkün değilse de bu göçü takip eden dönemde yerel topluluklarının sayılarında belirgin bir artış olduğu ve VI. Asırdan beri görünürlüklerini yitirmiş olan Bizans Yahudilerinin, X-XI. Asırlardan itibaren yeniden görünür hale geldiklerini söylemek mümkündür. Bizans Yahudilerinin karanlık çağı olarak da adlandırabileceğimiz VI-X. Asırlar arasında neredeyse haklarında hiçbir bilgi edinemediğimiz¹⁷⁶ veya salt Hıristiyan yazarların anlatımlarıyla takip edebildiğimiz Bizanslı yerel Yahudi topluluklarıyla ilgili yeniden birincil elden materyallerin oluşmaya başladığı görülmektedir. X-XII. asırlar arasında Bizans sınırları içindeki Yahudi topluluklarına ait 10.000 kadar el yazması ele geçmiştir ki bu Ortaçağa ait tüm Yahudi arşivinin %10'nuna tekabül etmektedir.¹⁷⁷

Yahudi göçünün bir diğer sonucu da Karay¹⁷⁸ Yahudilerinin Bizans coğrafyasına yayılmalarıdır. Karayimlerin 1020'lerden sonra Bizans coğrafyasına yerleşmeye başladıklarına dair kanıtlar bulunmaktadır.¹⁷⁹ 1168'de İstanbul'u ziyaret eden Todelolu Benjamin bu kentte 2000 Rabbinik/Rabbanî¹⁸⁰500 kadar da Karayim Yahudi'sinin yaşadığını belirtmiştir.¹⁸¹ Todelolu Benjamin, Karayimler ile Rabbinikler arasında ilişkilerin kötü olduğunu, sık sık kavga etmeleri nedeniyle mahalleleri arasına duvar örüldüğünü yazmıştır.¹⁸² Karayimlerle Rabbinikler arasında evlilikler olmakla birlikte, 1050 yılında bir Karay Yahudi'si olan İsrail

JHS
119

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

¹⁷³ Lazaros Th., Homanidis "Jews's Economic Poisition During Grek-Byzantium Times at Constantinople" *Archives at Economic History, Vol XV.No 1*, 2003, s.16, Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik, Diplomatik Kültürel İlişkiler Üzerine*, Çeviren : Gül Ç. Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 66-71.

¹⁷⁴ Panayotov, *agm*, s. 62.

¹⁷⁵ Jacoby, *agm*, s. 163-164

¹⁷⁶ Güney İtalya'da keşfedilen IX. Asıra ait Yahudi mezar taşları gibi nadir bazı örnekler bulunmakla birlikte bunlar "genel sessizliği" bozmamaktadır.

¹⁷⁷ De Lange, "Research on Byzantine Jewry: the state of the question", *Jewish Studies at the Central European University IV, 2003–2005*, eds. András Kovács & Michael L. Miller, Budapest 2006, s.44.

¹⁷⁸ Karay Yahudi ekolü'nün MS VIII. Asırda Bağdat'ta ortaya çıktığı sanılmaktadır. İslâm ülkelerinde ve Hazar coğrafyasında yaygın olan Karay ekolü Tevrat haricindeki dini metinleri örneğin Talmud ve Midraş derlemelerini kabul etmiyordu. De Lange, *Yahudi Dünyası*, s. 98.

¹⁷⁹ Sharf, *age*, s. 119-120.

¹⁸⁰ Başka bir isim bulunmadığı için bu adla anılan Rabbanilik, Karay ekolünün aksine Tevrat haricinde Midraş, Talmud derlemelerini de sahiplenmekteydi. Bizans Yahudileri göçlerden önce büyük ölçüde Rabbanî ekole bağlıydılar. De Lange, *age*, s.97-98.

¹⁸¹ Benjamin'in verdiği sayıların kişi âdeti mi yoksa aile reisini mi temsil ettiği tartışmalıdır. Bkz: Bowman, *age*, s.50. Eğer bunlar hane sayısı ise kaba bir hespla İstanbul'da 10.000 Rabbinik, 2500'de Karayim Yahudisi yaşadığı anlamına gelir ki her hâlükarda Karayimlerin genel Yahudi nüfusa oranı %20 olmaktadır. Bütün Rabbiniklerin de yerli Yahudilerden oluşmadığı göz önüne alınırsa Bizans'ın dışarıdan aldığı Yahudi göçün ciddi sayılara ulaştığı görülmektedir.

¹⁸² Sharf, *age*, s. 120.

ben Nathan'ın, Kudüs'e yerleşmek istediğinde İstanbullu olan eşinin onunla gelmek istememesi nedeniyle boşandıkları görülmektedir.¹⁸³

X-XI. asırlar için dikkat çeken bir başka husus, İbranice'nin yükselişidir. Yunanca yazının geri planda kaldığı bu dönemde İbranice birçok dinî ve seküler eser (*Ezekiel Şerhi, Meor Ayin* adlı Karayim gramer kitabı, daha öncede sözü edilen *Daniel'in Kehanetleri, Ahima'atz Kroniği* vb) kaleme alınmıştır.¹⁸⁴ Böylece *Romaniot*¹⁸⁵ Yahudilerinin günlük dualarda kullandıkları Yunanca şiirlere karşılık¹⁸⁶ büyük bölümü Arap coğrafyasından gelen göçmenlerce yazılan İbranice eserler dönemin Yahudi kültüründe daha baskın hâle gelmişlerdir. Karayimler İbranice çalışmalarını canlanmasında anahtar rol oynamışlardır. Zira günlük dilde Arapça kullanan Karay Yahudileri ile Yunanca konuşan *Romaniot*ların bilginlerinin birbirlerinin dilini öğrenmek yerine ortak yazın dili olarak İbraniceyi tercih etmeleri doğaldır. Karayim kökenli olan Tobias ben Moses, Arapça yazılmış Karaim metinlerini Yunanca yerine İbraniceye çevirerek Bizanslı bilginlere tanıtılmasına anahtar rol oynamıştır.¹⁸⁷ Karayimler, İbranice'nin geliştirilmesinde diğer Yahudi gruplarından daha titiz olmuşlardır. XII. Asırda İstanbul'da yaşamış olan Karayim bilginlerinden Judas Hadassi¹⁸⁸ Yahudilerin günlük hayatta Yunanca ve diğer dilleri kullanabileceğini; ancak ibadetlerin "Tanrı'nın Sion Dağı'nda Musa'ya seslendiği lisan olan İbranice" ile yapılması gerektiğini savunmuştur.¹⁸⁹

Yunanca Yahudiler arasında asla tamamen kaybolmamakla birlikte¹⁹⁰ İbranice'nin yükselişi şahıs isimlerinin değişiminden de anlaşılmaktadır. Geç Roma-Erken Bizans asırlarında Latince ve Yunanca isimler kullanan Yahudilerin XI. Asırda artık İbranice ve Arapça isimler taşıdıkları görülmektedir. Balkan Coğrafyası ve Ege Adalarındaki mezar taşları ve kitabelerle daha geç asırlardaki yazılı belgelerde geçen Yahudi isimlerini derleyen Alexander Panayotov'un çalışmasında bu değişim açıkça görülebilmektedir.¹⁹¹

JHS
120

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

Bölge	MS II-VII. Asır	XI-XII. Asır
Makedonya/ Selanik	Claudius Tiberius Polycharmus, Achyrius, Posidonia, Marcus Auerilius Sabbatius, Eusthatius, Alexander, Justinus, Benjamin-Domitius,	Samuel ha-Rav, Şabbetai, Elia, Mikhael, Isaiah,

¹⁸³ Jacoby, *agm*, s. 162.

¹⁸⁴ De Lange, "A Thousand Years of Hebrew in Byzantium", *Hebrew Study from Ezra to Ben-Yehuda*, Ed. By William Horbury, T& T. Clark, Edinburgh, (1999), s.154-158.

¹⁸⁵ Bu terime daha ileride değinilecektir.

¹⁸⁶ Bu şiirlerden yüzlercesi Leon Weinberger tarafından derlenip yayına hazırlanmıştır. Bkz: De Lange, "Research of..." s. 46.

¹⁸⁷ Jacoby, *agm*, s. 162.

¹⁸⁸ Hadassi, *Edessalı* (Urfalı) anlamına gelmektedir.

¹⁸⁹ De Lange, "A Thousand Years", s. 156.

¹⁹⁰ Todelolu Benjamin, Rabbanî Yahudiler arasında Yunanca konuşanlara rastladığını belirtmekte, (Bowman, *age*, s.166) ve Epiros bölgesindeki yerel Yahudi topluluklardan birinin önderinin adının Herakles olduğunu da aktarmaktadır. Brendan Osswald, "The Ethnic Composition of Medieval Epirus", *Imagining Frontiers, Contesting Identities*, Ed. Steven G. Ellis-Lud'a Klusáková, Edizioni Pisa University Press, Pisa, 2007, s. 167.

¹⁹¹ Panayotov, *agm*, s. 55-74.

Trakya/ Konstantinopolis	Paregorius, Abramios, Siricius, Apollonius, Maria, Theodate ¹⁹² Cosmianus, Iosephus, Isaac, Rebeca, Eugenius, Helene, Mikhael	Mahir Eliab Moses, Abiyah, Yakob, Elia, Şabbetai, Isaac Megas, Yudah, Şemaryah, Abu Ali, Haver el-Bağdadi, Abtalyon, Obadiah, Aaron, Yosef Şir-Guru, Solomon ha-Mizri, Elyakim ha-Parnas
Teselya	Hermias, Boukolion, Eusebios, Cleopo, Quintas, Alexander, Iudas, Saul, Anna, Peristeria, Leontina, Paregorios, Eutychia, Hermogenes, Asterias, Theodotos ¹⁹³ Ammia, Matthaia, Antiochus, Philo, Socrates, Benyamin, Demetrius, Heracledies, Issachar, Eutychia, Athenaeus, Moses, Leontinus, Theoctistus, Theodula ¹⁹⁴	Şamuel, Netaniah, Eleazar, Solomon Yakob, Şeylah ha-Rav, Yosef ha-rav Kuti, Moses, Hiyya, Elia, Yoktan, Abraham, Zutra
Attika	Crispus, Sarah, Ioses, Maronius, Andromakhe, Ionathan, Iustus	Isaac, Yakob, Leon, Samuel, Hezekiah
Peloponnes	Symmachus, Iasius, Eunomius, Heortylis, Publius, Leon, David, Theodorus,	Moşe Agura, Elia Heyman, Şabbetai, Şemaryah, Obadiah, Yoel, Hannanel
Ege Adaları Khios/Delos/ Rhodos	Theodorus, Iosephus, Iudas,	Moşe

¹⁹² Son iki isim Hıristiyanlığın yaygınlaştığı IV. Asırdan sonra kullanılmaya başlanmıştır.

¹⁹³ Aynı şekilde IV. Asırdan sonra Hıristiyan isimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

¹⁹⁴ Önceki örneklerde olduğu gibi son üç isim IV. Asırdan sonra görülmeye başlanmıştır.

	Berenice, Sophia	
--	------------------	--

Tablo: MS II-XII. Asırlarda Bizans Yahudi isimlerinden örnekler.¹⁹⁵

Bizans Yahudilerinin bu “altın çağında” Yahudiler Bizans İmparatorluğunun ticaret hayatında önemli bir rol oynamışlardır. Todelolu Benjamin’in belirttiğine göre Bizans’ın ipek ticaret ve dokuma endüstrisinde Yahudiler ön planda olmuşlardır.¹⁹⁶ Güney İtalya’da çiftçilik, bağcılıkta uğraşanlar olmasına rağmen *Ahīma’atz Kroniği* Venosa’da şabbat kutlamaları için köylerden gelen Yahudileri betimlemektedir.¹⁹⁷ Genel olarak Yahudilerin büyük çoğunluğu kentlerde yaşayıp ticaret/imalat sektöründe uzmanlaşmışlardır. İbn Hordadbih’e göre (öl.912) Yahudiler bu dönemde İspanya’dan kuzeyde Hazar Hanlığına doğuda da Çin ve Malezya’ya kadar uzanan bir alanda faaliyet yürütmüşlerdir. Arapça, Farsça, Efrenççe (Frenk dilleri), Endülüs Dili (Ladino) ve Slavca konuşabilen¹⁹⁸ Yahudi tüccarlar, Batıdan İslâm ülkelerine köle, esir, ipek kumaş, işlenmiş deri, yaban eşeği, kürk ve kılıç getirmekte, İslâm ülkelerinden de Sind, Hind ve Çin bölgesine geçip, Çin bölgesinden de misk, avd, kâfur getirmektedirler. Efrenç (Avrupa) ülkelerinden yola çıkan Yahudi tüccarları Konstantiniyye’ye uğrayarak Rumlarla ticaret yapmakta veya Antakya üzerinden Fırat kıyılarına kadar yürüyerek buradan gemilere binip Bağdat’a varmaktadırlar. Bağdat’tan sonra Basra kıyısındaki Übülle’ye ulaşip yeniden gemilere binerek Amman, Sind, Hind ve Çin’e gitmektedirler.¹⁹⁹

Anlaşıldığı kadarıyla Yahudiler yeryüzünün çeşitli noktalarına dağılmış olmayı kendileri için bir avantaja dönüştürmüşlerdir. Coğrafi keşifler öncesinde, Araplar ve Yahudiler haricinde hiçbir etnik grubun bu ölçüde geniş bir ticaret ağına sahip olmadığı bilinmektedir. Bu ticaret hattı üzerinde uzanan Bizans coğrafyası batıda ve Doğuda yaşayan Yahudi kolonilerinin geçiş güzergâhı olmuştur. Yine Kudüs’ü ziyaret etmek isteyen Avrupalı Yahudiler için İstanbul ve Selanik gibi şehirler mola verilen önemli duraklar olarak önem kazanmıştır.²⁰⁰

Yahudilerin ticarî hayattaki yükselişlerini malî bürokraside kuvvetlenmeleri izlemiştir. Bizans İmparatorları Yahudileri, giderek bağımlı hale geldikleri Latinlere karşı bir denge unsur olarak görmüşlerdir. Venedik arşivindeki mektuplara bakıldığında İmparator Manuel I Komnenos’un (1143-1180), Astofortis adında bir Macar Yahudi’sini İmparatorluğun malî sistemini düzeltmekle görevlendirdiği, Astofortis’in de özellikle Bizans ekonomisinin gizli hakimleri hâline gelen Venedik, Ceneviz ve Amalfili tüccarlara karşı sert önlemler aldığı ve Signoretto ailesinin 300.000 altınına el koyduğundan şikayet edilmektedir.²⁰¹ Yine aynı İmparatorun özel doktoru²⁰² Mısırlı Solomon adlı bir Yahudi’dir. Yahudilerin ata binmesine izin verilmediği bir dönemde Solomon bu yasadan münezzeh tutulmuştur.²⁰³

Yahudi tüccarların ve genel olarak Yahudilerin Hıristiyanlardan daha fazla vergi ödeyip ödemedikleri de bugüne kadar tartışılmaya devam edilmiştir. Bilindiği üzere faizi haram kabul

¹⁹⁵ Panayotov, *agm*, s.55-74.

¹⁹⁶ Sharf, *age*, s. 149.

¹⁹⁷ Amittai ailesinin Oria’da (Apulia) üzüm bağları bulunmaktaydı. Jacoby, *agm*, s.160 -161, Ayrıca bk J.Starr, *age*, s. 27-28, Doc.no.22.

¹⁹⁸ Bu kadar dil arasında İbn Hordadbih’in Rumca’yı saymaması ilginçtir.

¹⁹⁹ İbn Hordadbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (*Kitāb al Masālik w’al Mamālik*), Çeviren: Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s.130-131.

²⁰⁰ Panayotov, *agm*, s.62.

²⁰¹ Starr, *age*, s.235,-236, Doc. 182.

²⁰² Dönemsel yasaklamalara rağmen Yahudilerin Bizans’ta doktorluk yapmaya devam ettiği görülmektedir. Malazgirt Savaşı’nda yenilen ve tahtan indirilen Romanos Diogenes’in (1068-1072) gözlerine mil çeken de bir Yahudi doktordu. Bkz. Attaleites, *age*, s.183.

²⁰³ Sharf, *Byzantine Jewry*, s.136.

JHS
122

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

eden Hıristiyanların²⁰⁴ aksine Yahudiler kendi dindaşları haricinde kurdukları ticari ilişkilerde faizi kullanmaktaydılar.²⁰⁵ Bu durum doğal olarak Yahudi bankerlerin elinde daha hızlı sermaye toplanmasını kolaylaştırmış ve bazı dönemlerde Avrupa krallıklarında Yahudilere aşırı vergiler yüklenmesine neden olmuştur. Buna karşın Roma/Bizans yasaları faizi yasaklamadığı gibi devlet faiz oranlarının temel belirleyicisi olduğundan, Yahudi veya Hıristiyan bir tüccarın bu yasal oranlar içinde kalmak şartıyla faiz kullanılabileceği belirtilmiştir.²⁰⁶ Faiz, Bizans'ta her kesimden tüccara serbest olduğuna göre Yahudilere özel bir vergi yüklenmesini gerektirecek hukuki bir gerekçe de oluşmamıştır.

Buna rağmen Bizans yasalarında –cizye kadar belirgin olmasa da- salt Yahudilere yüklenen bazı özel vergiler olduğu görülmektedir. Diocletianus döneminde sadece kentli Yahudilerden alınan *aurum coronarium* veya Büyük Konstantinos devrinde -Procopius'a göre "sıra dışı bir vergi olan"- ἀέρικον adlı emlak vergisi bunlara örnek verilebilir.²⁰⁷ Kırsal bölgelerde toplanan *καπνικόν* adlı hane vergisinin sadece Yahudilerden mi, yoksa bütün halktan mı alındığı bu günde tartışma konusudur.²⁰⁸ Ostrogorsky'e göre *καπνικόν* herhangi bir din ayrımı gözetilmeden tüm hanelerden toplanan bir hane başı (ocak) vergisidir.²⁰⁹ Buna karşın Yahudilerden *kephaletion* adlı bir kelle vergisinin alındığına dair emareler daha kuvvetlidir. Zira Khios Adasında yaşayan Yahudiler *kephaletion* vergisi ödemesi buyrulmuşken; Hıristiyanların ödemesi gereken vergiler arasında bu isimde bir vergi türü yer almamıştır.²¹⁰ Nitekim Tobiah ben Moses gibi Karayim bilginleri *kephaletion* vergisini Arapça çevirilerde cizye kelimesiyle karşılamışlardır.²¹¹

Dönemin bütün yazılı kaynakları Bizans Yahudilerinin kelle vergisi ödediğine değinmektedirler. Örneğin İbn Hurdadbih, her Yahudi ve Mecusi'nin Bizanslılara dinar bazında ek bir vergi ödediğini yazmıştır.²¹² Todelolu Benjamin de Bizans'ta yalnızca Yahudiler tarafından ödenen bir kelle vergisinden (*per capita*) söz etmektedir.²¹³ Bu aktarımlara rağmen, Bizans hukuk kaynaklarında bu tür bir vergi yer almadığı için, Yahudilere özel vergilerin dönem dönem *de facto* olarak yüklendiği düşünülebilir.

H- IV. Haçlı Seferi'nden Sonra Bizans Yahudileri (1204–1453)

IV. Haçlı Seferi Bizans ve Bizans Yahudileri için tarihsel bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Yahudilere karşı düşmanca tutumlarından daha önce de söz ettiğimiz Haçlılar ve Norman korsanları Güney İtalya, Sicilya, Yunanistan ve Ege adalarına yaptıkları akınlarla Ortodokslar ve Yahudilere zarar vermeye başlamışlardır. Örneğin 1159'da Korfu Adası'nı yağmalayan Normanlar burada ipek ticaret ile uğraşan Yahudileri de kaçırmışlardır.²¹⁴ Muhtemelen bu nedenle on yıl kadar sonra adayı ziyaret eden Todelolu Benjamin yalnızca bir

²⁰⁴ Houmanidis, *agm*, s.13.

²⁰⁵ Tevrat'da sadece Yahudi olanlardan faiz alınması yasaklanmıştır. Levililer XXV/36-37.

²⁰⁶ Bizans'ta yasal faiz oranları: %4-15 arasında değişmiştir genel olarak %12'de sabitlenmiştir. IV-V. asırlarda en az %6, maximum %12 oranında faiz uygulanırken Justinianus I devrinde resmi faiz oranı tarımsal üretimde %8 tüccarlar için %4 olarak sabitlemiş, deniz ticaretinde -riskler daha büyük olduğu için- %12 olarak belirlenmiştir. Arapların denizlerden etkin olduğu asırlarda örneğin Nikepheros I (802-811) devrinde deniz ticareti faiz oranı %16'ya fırlarken tarımsal üretimde faizler %4 gibi düşük bir oranda seyretmiştir. Yahudilerin deniz ticaretinde etkin olmaları onların faizlerden en fazla yararlanan gruplar arasında olmalarını sağlamıştır. Houmanidis, *agm*, s.14.

²⁰⁷ Houmanidis, *agm*, s.15; Sharf, *age*, s.192.

²⁰⁸ Houmanidis, *agm*, s.15, Sharf, *age*, s.191.

²⁰⁹ Ostrogorsky, *age*, s.174-175.

²¹⁰ Sharf, *agm*, s.195.

²¹¹ *Agm*, s.196.

²¹² İbn Hurdadbih, *age*, XCVIII, s.95.

²¹³ Houmanidis, *agm*, s.15.

²¹⁴ Jacoby, *agm*, s.166.

JHS
123

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

Yahudi'yle karşılaşmıştır.²¹⁵ Bizans Yahudileri için asıl felaket 1203 yılında Mısır'a gitme maksadıyla Konstantinopolis'te toplanan Haçlıların Pera'da Yahudi mahallesini ateşe verdikten sonra kenti ele geçirmeleriyle başlamıştır. Yahudileri ve Ortodoksları kitle halinde kılıçtan geçirilmesinden sonra Konstantinopolis'in Yahudi cemaati hakkında 57 yıl boyunca hemen hiçbir ize rastlanılmamaktadır.

Başkentte yaşanan felaketler daha küçük ölçekte olmakla birlikte İmparatorluğun taşra kentlerinde de tekrar etmiştir. 1204'ü takip eden dönem boyunca hızla küçülen Bizans sınırlarıyla birlikte Bizans Yahudi'si olarak tanımladığımız gruplar da Venedik, Ceneviz ve Selçukluların hâkimiyeti altına girmişlerdir. Venedik Yahudilerinin durumu aşamalı olarak kötüleşmiştir.²¹⁶ İmparator Mikhael VII Palaiologos (1259-1282) 1261'de Konstantinopolis'i geri aldıktan sonra, Ortodokslarla beraber Yahudileri de yeniden şehre yerleşmeye teşvik etmiş, Yahudi mahallesi sur dışında kalan Vlanga'da Sarayburnu-Yedikule arasında bu gün Yenikapı'nın bulunduğu yerde yer almaktadır (Langa/Eleuthreius) yeniden kurulmuştur.²¹⁷ İmparator, Venediklilere ise Haliç'e bakan kıyılarda Perama Kapısı ile Drungarios Kapısı arasındaki muhit vermiştir.²¹⁸ Böylece Konstantinopolis'te yaşayan Yahudiler, Bizans veya Venedik -çok az bir kısmı da Ceneviz- uyruğu olmalarına göre birbirinden uzakta üç ayrı semtte ikâmet etmek zorunda kalmışlardır. Girit, Modon, Koron, Negroponte (Euboia) gibi Venedik idaresine geçmiş bölgelerden Konstantinopolis'e ticaret maksadıyla gelen veya yerleşmek isteyen Yahudilerin Vlanga'daki cemaatle irtibat kurmaları zorlaşırken bir yandan da Venedikli tüccarlara tanınan hakların kendilerine tanınmadığından şikâyet etmişlerdir. Netice olarak Bizans ve Venedik Yahudilerini hukuki konumları yeniden düzenlenerek, deri ticareti Venedikli Yahudilerin, deri tabaklama ise yapmalarına, Bizanslı Yahudilerin tekeline bırakılmış ve tarafların birbirinin işine el atması yasaklanmıştır.²¹⁹ Bunun yanı sıra Venedik Yahudilerinin, Bizans Yahudilerinin mahallesinden ev alması da engellenmiştir.²²⁰

Ancak bu hukuki ayrımlarla Bizans ve Venedik uyruğundaki Yahudilerin arasındaki irtibatın kesilmesi mümkün olmadığını da söylemek gereklidir. Siyasi bölünmeye aldırılmayan Yahudi topluluklar arsasında geçirgenlik ve kültürel alışveriş devam etmiştir. Örneğin Roma Yahudi'si bir ailenin soyundan gelen ve İbranice, İtalyanca, Yunanca bilen Yahudi bilgini Şemarya ha-İkriti -veya Ha-Yewani (Yunanlı)- (d.1275) adından da anlaşıldığı üzere Venedik idaresindeki Girit'te doğmasına rağmen Bizans Yahudi toplulukları ile her zaman iç içe olmuştur.²²¹ Astronom, ilahiyatçı ve gramer bilimcisi olan Mordekhai Khomatiano (öl.1482) sonradan Romaniot topluluğuna katılmış Venedik uyruklu bir diğer Yahudi

²¹⁵ *Agm*, s. 166.

²¹⁶ İlk dönemlerde Yahudilerin ticari hayatına ve nüfus sirkülasyonlarına nadiren müdahale edilmiştir. Örneğin, Şam Yahudileri, Venedik idaresi altındaki Girit'le ticari faaliyetlerini serbestçe yürütebilmişlerdir. Jacoby, *agm*, s.172 zaman içerisinde Fransiskanların da etkisiyle 'Venedik Yahudilerinin' durumu giderek kötüleşmiş ve 1429'da Venedik Senatosu, Yunan adalarında yaşayan Yahudilerle İslâm dünyasındaki Yahudiler arasındaki ticari irtibatı kesmeye çalışmıştır. Venedik yazınında Yahudiler "İsa'nın katili ve ayinlerinde Hristiyan çocukların kanını içen canavarlar" olarak tasvir edilmişlerdir. Fransiskan yazınında da Yahudiler, "Hristiyan kanına susamış vahşi köpekler" olarak tarif eden hakaretler bulunmaktadır. Bkz: Andrea Nanetti, "The Jews in Modon and Coron during the first Venetian Rule (1207-1500), with a Focus on the Second Half of the Fifteenth Century" *Mediterranean Historical Review*, Special Issue: Minorities in Colonial Settings: The Jews in Venice's Hellenic Territories (15th-18th Centuries), 27/2, 2012, s.215-225. Venedik Yahudilerinin Venedik yönetiminden memnun olmamaları onların Osmanlı idaresi altındaki topraklara göçünden de anlaşılmaktadır. Jacoby, *agm*, s.173.

²¹⁷ Bowman, *age*, s. 18-20.

²¹⁸ Nicol, *age*, s.187.

²¹⁹ *Age*, s. 130.

²²⁰ Bowman, *age*, s. 111.

²²¹ *Age*, s.131.

JHS
124

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

bilginlerindedir.²²² Benzer şekilde, Osmanlı fethinden sonra İstanbul Yahudi cemaatinin lideri olan Moses Kapsali, 1420 yılında Venedik idaresi altındaki Girit'te doğmuş, İtalya'da Aşkenazi âlimlerinden eğitim görmüş sonradan İstanbul'a geri dönmüştür.²²³ Bu örnekler bize Bizans ve çevresindeki Yahudilerin kendilerini siyasal hudutlarla sınırlamadıklarını ve sürekli olarak birbirleriyle iletişim halinde olduklarını göstermektedir. Yahudiler hangi devletin uyuğunda olursa olsunlar Konstantinopolis'e yerleşme ve mümkünse orada Venedik-Ceneviz mahalleleri yerine Yahudi-Romaniot cemaatine katılma eğilimini sürdürmüşlerdir. Özellikle 1390'lardan itibaren Pera semtinde Arapça isim taşıyan Yahudilerin sayısındaki artışın bir kısmının Katalan Yahudileri olarak bilinen İspanya kökenli ailelerin göçünden kaynaklandığı tahmin edilmektedir.²²⁴ 1332'de Konstantinopolis'e gelen İbn Battuta (öl.1369), İmparator Andronikos Palaiologos'un (1328-1341) huzuruna kabul edildiğinde Bizans maiyetindeki Suriye göçmeni bir Yahudi'nin tercümanlığı aracılığıyla konuşmuştur.²²⁵

Palaiologos döneminin başlangıçlarında Bizans Yahudilerinin konumlarının Latin idaresinin aksine giderek iyileştiği görülmektedir. Andronikos II (1298-1328) döneminde 1319'da ve 1321'de *İonnina* (Yanya) Yahudileri için çıkarılan iki buyruk, Yahudilerin rahatsız edilmeden kendi kültürlerine göre yaşamalarını garanti altına almaktadır. Günümüz araştırmacıların çoğu bu fermanın sadece İonnina değil İmparatorluk içindeki tüm Yahudileri kapsadığını düşünmektedirler.²²⁶ Bu dönemde Konstantinopolis haricinde Bizans Yahudilerini kalabalık olarak buldukları kentlere, *Thessalonika* (Selanik), *Hadrianopolis* (Edirne), *Didymotikon*, *Monastir* (Manastır), *Kastroia*, *Serres* (Serez), *Nicomedia* (İzmit) ve Kommenosların denetimindeki Trebizon (Trabzon) ve Sinope (Sinop) örnek olarak verilebilir.²²⁷ Daha öncede belirttiğimiz üzere cemaatler arasında belirgin bir sınır yoktur ve geçirgenlik esastır. Örneğin Aaron b. Elijah ölümü ile Konstantinopolis, Karay topluluğunun yeni merkezi Osmanlı Edirne'si olmuştur.²²⁸

Bu iyileşme eğilimine karşın Bizans'ın son dönemlerinde XIV. asır sonu yaşanan veba salgınının Bizans Yahudilerinin demografik yapısında büyük bir yara açtığı görülmektedir. 1346 veba salgınında Yahudilerinin nüfusunun yarıya azaldığı, 1350 yılında Konstantinopolis'te 500 Yahudi ailesi yaşarken bu sayının 1453 öncesinde 250'ye düştüğü saptanmıştır.²²⁹ Balkan coğrafyasının tamamında 35-40 bin Yahudi'nin veba salgını esnasında öldüğü ve bunu toplam Yahudi nüfusunun %75'ine tekabül ettiği tahmin edilmektedir.²³⁰ Bu oran vebadan ölen Hıristiyan nüfusuna göre biraz daha fazladır ve diğer Avrupa ülkelerindeki Yahudi nüfus kaybıyla paraleldir.²³¹ Avrupa'daki kaybın fazla olmasında vebadan Yahudilerin sorumlu tutulmasından kaynaklanan toplu katliamların da etkili olduğu bilinmektedir.²³² Avram Galanti, benzer saldırıların Bizans'ta da yaşandığı kanısındadır.²³³ Buna karşın L. Houmanidis, veba sırasında Avrupa'dakine benzer bir Yahudi avının Bizans'ta yaşanmadığını savunmaktadır.²³⁴ Veba esnasında Balkan coğrafyasında artık Bizans'ın ciddi bir arazisi

²²² Jacoby, *agm*, s. 168.

²²³ Bowman, *age*, s. 148.

²²⁴ Jacoby, *agm*, s.169.

²²⁵ İbn Battuta,(tarihsiz), *Büyük Dünya Seyahatnâmesi*, Çeviren: Muhammed Şerif Paşa, Sadeleştiren: Mümin Çevik, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, s.264.

²²⁶ Osswald, *agm*, s.131, Bowman, *age*, s. 25-27.

²²⁷ Bowman, *age*, s. 63, 66,90-92.

²²⁸ *Age*, s. 143.

²²⁹ *Age*, s. 195.

²³⁰ *Age*, s. 195.

²³¹ Johnson, *age*, s. 273.

²³² Johnson, *age*, s. 273.

²³³ Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, Tome I, Isis, İstanbul 1985, s. 24.

²³⁴ Houmanidis, *agm*, s.11.

JHS
125

**History
Studies**

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

kalmadığı²³⁵ hatırlanacak olursa bu büyük nüfus kırımında Bizanslıların –bu tür bir eğilimleri olsa bile- önemli bir rol oynayamayacağı ortadadır. Ayrıca veba dönemindeki kayıpların anti-Yahudi kıyımlardan değil hastalıktan kaynaklandığı görüşünü güçlendiren kanıtlar da bulunmaktadır. Veba esnasında Yahudi nüfusunun azalmasına rağmen Bizans Yahudi cemaatlerinin kültürel alanda gelişimlerine devam ettiği ve önceki asırlara göre daha verimli bir dönem yaşadıkları görülmektedir.²³⁶

Bu rahatlığın arkasında kuşkusuz anti-Yahudi duyguları güçlü olan Latinlerin Bizans coğrafyası üzerindeki baskısının sona erdiren Osmanlıların hızlı yükselişlerinin de payı olmuştur.²³⁷ Türk beylikleri ve Osmanlılar, Yahudi topluluğu üzerindeki Roma/Bizans hukukunun baskısını kaldırıp medeni, hatta ticari alanda Yahudilerin daha rahat hareket edebilmesini sağlamışlardır. 1339'da Efes Metropolit Matteos, hemen her Yahudi evinde Hıristiyan köleler bulunduğundan şikayet etmektedir.²³⁸ Bu gelişme sonucu Osmanlıların 1364'te başkent yaptıkları Edirne'de Bizanslı filozof Gemistos Plethon'un (öl.1452) Yahudi âlim Eliyah'tan ders almasını sağlayacak toleranslı bir ortam oluşabilmiştir.²³⁹

İ-‘Romaniot’ Kimliğinin Oluşumu

Bizans Yahudilerinin son asırlarıyla ilgilendiğimiz bu kısımda *Romaniot* kimliği üzerinde de durmamız gerekmektedir. Sonraki asırlarda hangi ülke sınırları içinde olursa olsun Yunanca konuşan veya ayinlerinde Bizans/Greek geleneklerini yaşatan²⁴⁰ Yahudilere Romaniot denilmesi yaygınlaşmakla birlikte bu terimin aslında Bizans tarihinin son dönemlerinde kullanılmaya başlandığı görülmektedir.²⁴¹ Venedik belgelerinde genel olarak Bizans'tan alınan toprakları tanımlayan ‘Romania’ terimi²⁴² ile *Romanialı İsaac* gibi Yahudi isimleri özellikle XII. Asırda görülmeye başlanmıştır.²⁴³ *Romaniot*, zaman içerisinde artık önemli bir kısmı Venedik-Ceneviz veya Türk sultanlıklarının idaresi altındaki Yunanca konuşan ve Grek/Bizans kültürünün izlerini taşıyan Yahudileri tanımlamak için kullanılan bir terime dönüşmüştür. Bu anlamda *Romaniot*, “Bizans Yahudi’si” terimini zamansal ve siyasal olarak tamamen aşmış farklı bir topluluk tanımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bizans arazileri hızla küçüldüğü XIV-XV. asırlar, ironik bir şekilde *Romaniot* kültürünün parlak yüzyılları olmuştur. XIV-XV. Asırlarda –bazıları artık Osmanlı ve Venedik idaresi altında kalan bölgelerde yetişmiş- 60’dan fazla Romaniot piyyut şairi bilinmektedir. Romaniot

²³⁵ XIV. Asır ortasında artık Bizans’ın Anadolu’da toprağı kalmamıştı. Balkanlarda ise sadece Edirne, Selanik ve Mora Yarım Adasındaki birkaç kent Bizans idaresi altında bulunmaktaydı.

²³⁶ XIV. ve XV. Asırlarda yaşamış olan Samuel b. Eliyah ha-Kohen, Elia b. Yosef, Şemariah, Aaron b. Menahem, Yosef b. Eliezer, Eliah Başyazi, Abner b. Berakhah Şuqueir, Nahman b. Şabbetai, Moses Yudah b. Namer, Abraham b. Yosef, Caleb Afendoupoulo, dönemin Bizans Yahudileri arasında yetişmiş Tevrat yorumcuları ve felsefecilerine örnek verilebilirler. Bkz. Nicholas De Lange, “Abraham Ibn Ezra and Byzantium,” Abraham Ibn Ezra And, His Age Actas Del Simposio Internacional, Proceedings of the International Symposium, Madrid, Tudela, Toledo. 1-8 Febrero 1989, Editor: Fernando Diaz Esteban, Asociacion Espanola De Orientalistas, Madrid Asociacion Espanola De Orientalistas, Madrid, 1990, s.181-192.

²³⁷ Osmanlı idaresinde Yahudiler için Bkz:Eva Groepler, *İslâm ve Osmanlı Dünyası'nda Yahudiler*, Çeviren: Süheyla Kaya, Belge, İstanbul 1999.

²³⁸ Jacoby, *agm*, s. 175, Bu şikâyet Theodosius II yasalarının artık sona erdiğinin bir örneğidir.

²³⁹ Houmanidis, *agm*, s. 11.

²⁴⁰ Romaniot ayinlerinde Yunanca kullanılması ve evlilik geleneklerinde Yunanlılar gibi kız tarafının *drahoma (stefamata)* ödemesi gibi özellikleriyle geri kalan Yahudilerden ayrılmışlardır. Bowman, *age*, s.127.

²⁴¹ Romaniot kimliği muhtemelen Arapça konuşan Yahudilerin XI. Asırda başlayan göçleri sonucunda, iki grubun kendi aralarındaki dil, mezhep ve kültür ayrımlarının farkına varmaları sonucu oluşmaya başlamış gibi görünmektedir. Haçlı seferleri öncesi belgelerde bu terime rastlanılmamaktadır. Bkz. Starr, *age*, 1204 öncesi Bizans Yahudileri üzerine klasikleşmiş olan eserlerinde J. Star ve Andrew Sharf Romaniotlardan söz etmemektedir.

²⁴² Nicol, *age*, s. 140.

²⁴³ Bowman, *age*, s.130, s. 211, Doc.5.

JHS
126

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

şiiirleri, Filistin piyyut geleneğine bağlı kalarak, antik Yunanca ve Ortaçağ Yunancasının da etkisini taşıyan sentez bir dille yazılmışlardır.²⁴⁴ Yunanca kullanımının giderek gelişmesi Bizans'a göç eden Yahudilerin de bu dili benimsemeye başladığını göstermektedir. Ortaçağ Yunancasına uyum XIV-XV. asırlarda Yahudiler arasından yaygınlaştığı görülen *Pappas*, *Galimidi*, *Kalomiti*, *Artanusi*, *Eudokia* gibi isimlerden de anlaşılmaktadır.²⁴⁵ Yine bu asırların iki büyük Yahudi alimi olan Mordekhai Khomatiano (öl.1482) veya Leon ben Moskon (d.1328) Yunanca isim taşıyan Yahudilere örnek verilebilirler.

İstanbul, Osmanlı'nın yeni başkenti olduğunda Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinden toplanan Yahudiler, İstanbul'a yerleştirmiş ve Romaniot, Aşkenaz veya Karayim ayrımı yapılmaksızın aynı millet olarak tek bir hahambaşılık altında birleştirilmişlerdir. İstanbul'un nüfusunun 1477'de 73.000'i bulduğu, bu nüfusun 8000 kadarının Yahudi olduğu tahmin edilmektedir. Kadı Muhyieddin'in İstanbul haneleri hakkında verdiği bilgilerde 8.951 Müslüman, 3.151 Ortodoks, 1.647 Yahudi, hane sayılmıştır.²⁴⁶ Bizans mirası olan Romaniot cemaati, 1492'den sonra başlayan Seferad Yahudilerini büyük göçü neticesinde giderek onlar arasında asimile olmuşlardır.²⁴⁷ Buna rağmen XX. Asır başlarında dahi Yunanistan'ın birçok bölgesinde Yunanca ayin yapan ve Yunanca konuşan Yahudi toplulukları varlıklarını korumayı başarmış bunların bir kısmı II. Dünya Savaşı esnasında soykırıma uğramışlar, sağ kalanların bir kısmı ABD'ye yerleşerek geleneklerini orada yaşatmaya devam etmişlerdir.

Sonuç

Bizans Yahudilerinin uzun öyküsü birbirinden farklı dört temel dönem altında incelenebilir. Bizans'ın ilk asırları boyunca görece seküler olan Roma kanunların yerini Hıristiyan yasalarının almasıyla Yahudilerin yaşam alanlarının giderek daraldığı görülmektedir. Zaman içerisinde teolojik bir devlete dönüşen Roma/Bizans İmparatorluğu'nda bu değişimden paganlarla birlikte en fazla etkilenen gruplardan biri Yahudiler olmuşlar ve Roma İmparatorluğu'nun eşit yurttaşları olarak görülen Yahudiler Hıristiyanlığa geçişle birlikte, siyasî, idarî, malî ve sosyal alanda birçok kısıtlama ile karşılaşmışlardır. Paganlar gibi bazı Yahudiler de sosyo-ekonomik baskılar nedeniyle zaman içerisinde Hıristiyan olmayı kabullenmişler ancak Bizans devletinin tüm Yahudileri vaftiz etme girişimleri başarısız olmuştur. Zamanla pagan kültürler tamamen kaybolurken Yahudiler - daha önceki asırlarda da sürgünlere ve baskılara alışık olmaları ve grup dayanışmasına daha fazla önem vermeleri gibi etmenlerin de sayesinde-sayıları ve nüfuzları azalmakla birlikte varlıklarını ve kültürlerini korumayı başarmışlardır. Bizans baskısının en ağır yıllarında başlayan Arap-İslâm fetihleri (VII. Asır) Bizans Yahudilerinin tarihindeki birinci dönemi kapatmış ve İslâm fetihlerinden sonra Bizans Yahudileri, Yahudi coğrafyasının ana eksenini olan Filistin/*Yudaea* bölgesinden kopmuştur.

Arap fetihlerinin ardında "Karanlık dönem" olarak da bilinen VII-IX. Asırlar arasında Bizans Yahudileri hakkındaki bilgilerimiz sınırlı ölçüde kalmakla birlikte bu dönemde yaşanan ikona kavgalarından Yahudilerin sorumlu tutulduğuna dair doneler bulunmaktadır. Yahudiler hakkında geniş bilgi edinemediğimiz bu dönemin ardından Makedonya Hanedanı idaresi altında giderek güçlenen Bizans'ta, Yahudilerin yeniden görünür olduğu üçüncü evreye geçilmektedir. Bu üçüncü evre 'Bizans Yahudilerinin altın çağı' olarak isimlendirdiğimiz parlak bir dönem olmuştur. Kabaca X-XII. Asırlar arasında süren bu dönem boyunca Bizans devletinin, Yahudilerle uzlaşma yoluna gittiği, imparatorluk içindeki Yahudi varlığını

²⁴⁴ *Age*, s. 152-156.

²⁴⁵ *Age*, s. 166.

²⁴⁶ *Age*, s. 193.

²⁴⁷ Jacoby, *agm*, s. 179.

JHS
127

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

kabullendiği, hatta Yahudilerin ticarî ve sınaî yeteneklerinden yararlanma yolunu seçtiği görülmektedir. 'Makedonya Rönesans'ı' olarak da bilinen Bizans'ın yeniden yükseliş çağında Bizans İmparatorluğu, Avrupa'dan İslâm ülkelerinden göç eden Yahudilerin yerleştiği bir cazibe merkezi hâline gelmiştir. Yahudiler bu dönemde Avrupa ve İslâm dünyası arasındaki ticarete aracı rol oynayarak Bizans ekonomisinin gelişimin önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Bizans Yahudilerinin parlak yılları, ele geçirdikleri yerlerde Müslümanlarla birlikte Yahudileri de katleden Haçlıların Bizans topraklarına hâkim olmalarıyla sona ermiştir. Bizans'ın topraklarının sürekli küçüldüğü son asırlarında Bizans İmparatorları Latin hakimiyetine karşı Yahudilerle işbirliği yapmaya devam etmişler ve Yahudiler de Venedik-Ceneviz idaresi altında yaşamaktansa Bizans sınırlarına iltica etme eğiliminde olmuşlardır. Bizans'ın tarihe karışmasıyla da Bizans'ın mirası olan Yahudi toplulukları Osmanlı toplumuna katılmışlardır.

Bizans Yahudileri, farklı bir dine mensup olmalarına rağmen Bizans kültür evreninin çok uzağında bir yaşam sürmemişlerdir. Bizans sınırları içinde anadili Arapça olan Yahudiler de yaşamakla birlikte Yunanca, Yunan kültürü ve sanatı, Yunan felsefesi her dönemde Bizans Yahudilerinin az veya çok etkisi altında tutmuştur. Ayin ve kültürlerinin farklılığı nedeniyle zaman içerisinde Bizans Yahudilerinin, diğer Yahudi topluluklarından ayrı olarak *Romaniot* olarak adlandırıldıkları görülmektedir. *Romaniot* kültürü, Bizans İmparatorluğunun tarihe karışmasından sonra Osmanlı idaresi altında da varlığını ve gelişimini sürdürmüştür.

KAYNAKLAR

- ARTOMONOV, M.İ, *Hazar Tarihi*, Türkler, Yahudiler, Ruslar, Çeviren Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2004.
- ATTALEİTES Mikhael, *Tarih*, Çeviren: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- BAR-ASHER, Moshe, "Mishnaic Hebrew: An Introductory Survey", *The Cambridge History of Judaism Vol.4: The Late Roman-Rabbinic Period*, s.369-404, Ed. Steven T. Katz, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- BESASEL Yusuf, *Yahudi Tarihi*, Üniversal Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- BLECH, Rabi Benjamin, *Geçmişten Günümüze Yahudi Tarihi ve Kültürü*, Gözlem Gazetecilik ve Basın, İstanbul, 2004.
- BOWMAN, Steven, *The Jews of Byzantium (1204-1453)*, University of Alabama Press, Alabama, 1985.
- BRADBURY, Scott, "The Jews of Spain, c. 235-638", *The Cambridge History of Judaism Vol.4: The Late Roman-Rabbinic Period*, s.508-519, Ed. S. T. Katz, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- BROWN, Peter, *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*, Çeviren. Turhan Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- COHEN, Shaye J. D. "The Temple and the Synagogue", *Cambridge History of Jews Vol. 3*, s.298-326, Ed. W.D. Davies, L. Finkelstein, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

JHS
128

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

- CRONE, Patricia, *From Kavād to al-Ghazālī, c.600-1100: Religion, Law and Political Thought in the Near East*, Ashgate Variorum, Aldershot and Burlington, Vt. Ashgate, 2005.
- CROWN Alan D. “The Samaritan in the Byzantine Orbit”. *Bulletin of the John Kylands Library* 69, 1986, s.96-138
- DE LANGE, Nicholas, *Yahudi Dünyası, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, Cilt IV*, Çevirenler: Sevil Atauz-Akın Atauz, İletişim, İstanbul,1987.
- DE LANGE, Nicholas, “Abraham Ibn Ezra and Byzantium”, *Abraham Ibn Ezra And, His Age Actas Del Simposio Internacional, Proceedings Of The International Symposium, Madrid, Tudela, Toledo. 1-8 Febrero 1989*, Editor: Fernando Diaz Esteban, Asociacion Espanola De Orientalistas, Madrid Asociacion Espanola De Orientalistas, Madrid, 1990. s.181-192.
- DE LANGE, Nicholas “A Thousand Years of Hebrew in Byzantium”, *Hebrew Study from Ezra to Ben Yehuda*, edited by William Horbury, T&T Clark, Edinburgh,1999, s.147-161.
- DE LANGE, Nicholas, “Jews in the Age of Justinian”, *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, edited by Michael Maas, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s.401-426.
- DE LANGE, Nicholas, “Research on Byzantine Jewry: the State of the Question”, *Jewish Studies at the Central European University IV, 2003–2005*, eds. András Kovács-Michael L. Miller, Budapest, 2006, s.41-51.
- EUSEBİOS, *Kilise Tarihi, İncil’den Dördüncü Yüzyıla Hıristiyanlık*, Çeviren: Furkan Akderin, Çivi Yazıları Yayınları, İstanbul, 2011.
- FINKELSTEIN, Louis, “The Men of the Great Synagogue (circa 400—170 B.C.E.), Social History of Palestine from Alexander to Antiochus III (333-187 B.C.E.)”, *The Cambridge History of Judaism Volume 2*, s.229-244, ed. W. D. Davies and Louis Filkestein, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- GAGER, John, *The Origins of Anti-Semitism Attitudes Toward Judaism in Pagan and Christian Antiquity*, Oxford University Press, Oxford, 1985.
- GALANTE, Avram, *Histoire des Juifs de Turquie*, Tome I, Isis, İstanbul 1985.
- GOLDSTEIN, Jonathan A., “The Hasmonean Revolt and the Hasmonean Dynasty”, *Cambridge History of Judaism Volume 2*, s.292-351, ed. W. D. Davies and Louis Filkestein, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- GOODBLATT, David, “The Political and Social History of the Jewish Community in the Land of Israel, C. 235–638”, s.404-431, *The Cambridge History of Judaism Vol.4: The Late Roman-Rabbinic Period*, Ed. S. T. Katz, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- GROEPLER, Eva, *İslâm ve Osmanlı Dünyası’nda Yahudiler*, Çeviren: Süheyla Kaya Belge, İstanbul, 1999.
- HENGEL, Martin, “The Interpenetration of Judaism and Hellenism in the Pre-Maccabean Period”, *The Cambridge History of Judaism Volume 2*, s.167-228, ed. W. D. Davies and Louis Filkestein, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

JHS
129

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

- HENGEL, Martin, "The Political and Social History of Palestine from Alexander to Antiochus III (333-187 B.C.E.)", *The Cambridge History of Judaism Volume 2*, s.35-78, ed. W. D. Davies and Louis Filkestein, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- HOUMANIDIS Lazaros Th., "Jews's Economic Poisition During Grek-Byzantium Times at Constantinople" *Archives at Economic History*, Vol XV.No 1, 2003, s.5-21.
- İBN BATTUTA, *Büyük Dünya Seyahatnâmesi*, Çeviren: Muhammed Şerif Paşa, Sadeleştiren: Mümin Çevik, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, tarihsiz.
- İBN HORDADBİH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (*Kitāb al Masālik w'al Mamālik*),Çeviren: Murat Ağarı Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- JACOBY, David, "The Jewish Communities of the Byzantine World from the Tenth to the Mid-Fifteenth Century:Some Aspects of Their Evolution, in Jewish Reception of Greek Bible Versions" s.157-181, *Studies in their Use in Late Antiquity and the Middle Ages*, eds. Nicholas de Lange, Julia G. Krivoruchko and Cameron Boyd-Taylor, Tübingen, 2009.
- JOHNSON, Paul, *Yahudi Tarihi*, Pozitif Yayıncılık,Çeviren: Filiz Orman, İstanbul, 2001.
- KAEGI, Walter, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, Çeviren: Mehmet Özey, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.
- KESSLER, Herbert L. "Judaism and the Development of Byzantine Art", s.455-501, *Jews in Byzantium, Dialectics of Minoraty and Majority Cultures*, ed.R. Bonfil, O. Irshai, G. Stroumsa, R. Talgam, Brill-Leiden-Boston, 2012.
- KİTAB-İ MUKADDES*, -Yeni çeviri-Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001.
- LEVINE L. I. "The Hellenistic-Roman Diaspora CE 70-CE 235: The Archaeological Evidence" *Cambridge History of Jews Vol. 3*, s.991-1025, Ed.W.D. Davies, L.Finkelstein, Cambridge University Press, Cambridge-New-York, 2008.
- LEVTCHENKO, M.V. *Kuruluşundan Yıkılışa Kadar Bizans Tarihi*, Çeviren: Maide Selen, Özne İstanbul, 1999.
- LEWIS, Bernard *İslâm Dünyasında Yahudiler*,Çeviren: Sina Şener, İmge, Ankara, 1996.
- LEWIS, Bernard, *Hristiyanlığın Başlangıcından Günümüze Ortadoğu'nun İki Bin Yıllık Tarihi*, Çeviren: Selen Kölay, Arkadaş Yayınları, Ankara 2005.
- LINDER, Ammon, "The Legal Status Jews in the Byzantine Empire", s.149-219, *Jews in Byzantium, Dialectics of Minoraty and Majority Cultures*, ed.R. Bonfil, O. Irshai, G. Stroumsa, R. Talgam, Brill-Leiden-Boston, 2012.
- LUKYN Williams, *Adversus Judaeos, A Bird's-Eye View of Christian Apologiae until the Renaissance*, Cambridge University Press, London, 2012.
- MAGNESS, Jodi, "Scholar's Update: New Mosaics from the Huqoq Synagogue", BAS (Biblical Archaeology Society) Library, Sep/Oct 2013, / Erişim: 10.03.2015.

<http://members.bib-arch.org/publication.asp?PubID=BSBA&Volume=39&Issue=5&ArticleID=9>

JHS
130

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

- MAGNESS Jodi- Karen BRITT , “Huqoq 2014: Update from the Field”, 2014 Erişim: 10.03.2015 <http://www.biblicalarchaeology.org/daily/digs-2014/huqoq-2014-update-from-the-field/>
- MESUDİ, *Altın Bozkırlar, Müruc el-Zeheb*, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- MICHAEL of Syrian, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, N.J. 2013.
- MØRKHOLM, Otto, “Antiochus IV”, *Cambridge History of Judaism Volume 2*, s.278-291, ed. W. D. Davies and Louis Filkestein, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- NANETTI, Andrea, “The Jews in Modon and Coron during the first Venetian Rule (1207-1500), With A Focus on the Second Half of the Fifteenth Century” *Mediterranean Historical Review, Special Issue: Minorities in Colonial Settings: The Jews in Venice's Hellenic Territories (15th-18th Centuries)*, 27/2, 2012, s.215-225.
- NICOL, Donald M, *Bizans ve Venedik, Diplomatik Kültürel İlişkiler Üzerine*, Çeviren: Gül Ç. Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- NORMAN P.- Tanner S. *Decrees of the Ecumenical Council, Nicaea I to Lateran, Volume One. V*, Sheed & Ward and Georgetown University Press, Georgetown, 1994.
- OSSWALD, Brendan, “The Ethnic Composition of Medieval Epirus”, *Imagining Frontiers, Contesting Identities*, s.125-154, Ed. Steven G. Ellis-Lud'a Klusáková, Edizioni Pisa University Press, Pisa, 2007.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çeviren: Fikret Işıltan TTK, Ankara, 1996.
- PANAYOTOV Alexander, “The Jews and Jewish Communities in the Balkans and the Aegean until Twelfth Century”, *The Jewish-Greek Tradition in Antiquity and the Byzantine Empire*, s.54-77, ed. James K. Aitken, James Carleton, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
- PRICE, S.R.F. *Ritüel ve İktidar, Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*, Çeviren: Taylan Esin, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- PROKOPIUS, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Çeviren: Orhan Duru, Ada Yayınları, İstanbul,1990.
- RAMSAY, W. M. *Tarsus, Aziz Pavlus'un Kenti*, Çeviren Levent Zoroğlu, TTK, Ankara, 2000.
- SHARF, Andrew, *Byzantine Jewry, from Justinian to the Fourth Crusade*, Routledge, London, 1971.
- SHARF, Andrew, *Jews and other Minorities in Byzantium*, Bar Ilan University Press, Jerusalem,1995.
- SHINAN, Avigdor, “The Late Midrashic, Paytanic, and Targumic Literature”, *The Cambridge History of Judaism Vol.4, The Late Roman-Rabbinic Period*, s.678-699, Ed. Steven T. Katz, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

JHS

131

History
StudiesVolume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

- SMALLWOOD, Mary, "The Diaspora in the Roman Period Before CE 70", *Cambridge History of Jews Vol. 3*, s.168-192, Ed. W. D. Davies, L. Finkelstein, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- SUKENIK, Eleazar, *The Ancient Synagogue of Beth Alpha*, Jerusalem, 1932.
- TROIANOS, Spyros N. "Christians and Jews in Byzantium: A Love-Hate Relationship", *Jews in Byzantium, Dialectics of Minority and Majority Cultures*, s.133-149, Ed.R. Bonfil, O. Irshai, G. Stroumsa, R. Talgam, Brill, Leiden-Boston, 2012.
- STARR, Joshua, *The Jews in the Byzantine Empire 641-1204*, Burt Franklin, New York, 1970.
- TALGAM, Rina, "Constructing Identity through Art: Jewish Art as a Minority Culture in Byzantium", *Jews in Byzantium, Dialectics of Minority and Majority Cultures*, s.399-455, Ed.R. Bonfil, O. Irshai, G. Stroumsa, R. Talgam, Brill-Leiden-Boston, 2012.
- The Cambridge History of Judaism Volume 1: Introduction: The Persian Period*, ed. Davies, W. D. and L. Finkelstein, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
- THEOPAHNES CONFESSOR, *The Chronicle of Theopahnes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, Translated by Cyril Mango and Roger Scott, Clarendon Press, Oxford. 1997.
- TIMMERMANS, Marenka, *Roma Subterranea The Catacombs of Late Antique Rome*, Leiden University, Faculty of Archaeology, Leiden, 2012.
- Yahudilikte Kavram ve Değerler*, Editör: Yusuf Altıntaş, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1996.

JHS
132

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*